

KULTURA SLOVA

**Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu**

**Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV**

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria
Betáková, Gejza Horák, Ján
Horecký, Ján Kačala, Ivan
Masár, Ján Matejčík, Ján
Oravec, Konštantín Palkovič,
Jozef Ružička, Ján Sabol,
Elena Smiešková, Milan Ur-
bančok

REDAKCIA

Bratislava, Nálepka 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA, ROČNÍK 5 — 1971 — ČÍSLO 9

J. Mlacek, *Ludová frazeológia a spisovný jazyk* 289

Hlasy o slove

J. Bodenek, *Môj prvý problém so slovenčinou* 294

***

Čítame *Slovník slovenského jazyka* 295

G. Horák, *Dobrá a užitočná knižka* 299

K. Habovštiaková, *Nie je záplata ako záplata* 302

Rozličnosti

O správnom používaní predložky *vďaka*. J. Skladaná 306

Výslovnosť niektorých francúzskych mien. G. Podolcová 307

Vysoké Tatry z trocha iného aspektu. G. Valkovičová 308

Včelník, domec na úle, včelínok, či včelínček? J. Václavík 309

Správy a posudky

Ako rozvíjaf jazykovú kultúru žiakov. V. Betáková 311

Učebnica literatúry a niektoré „módne“ slová a spojenia. J. Nižnanský 314

Spytovali ste sa

Názvy obdobia zaľadnenia. M. Považay 317

Čerpačka, pumpárka, šesťstrotrojka. J. Jacko 317

Nie mócing, ale nožina. I. Masár 318

Napísali ste nám

M. Lenochová 319

Pomenovania nedozretého ovocia v sotáckom nárečí. M. Franko 320

KUL TURA SLOVA

Ludová frazeológia a spisovný jazyk

№ 110 1975
7.10

JOZEF MLACEK

Pri budovaní sústavy frazeologických prostriedkov čerpá spisovný jazyk z viacerých prameňov. Podobne ako pri rozširovaní slovnej zásoby jednak preberá alebo kalkuje inojazyčné frazeologické výrazy, jednak tvorí nové ustálené výrazy, jednak (a najmä) čerpá z vlastných, domácich zdrojov, z nárečovej, ľudovej frazeológie. Tieto postupy majú pritom v oblasti frazeológie takmer opačný výsledok. Preberaním alebo doslovným prekladáním cudzích frazeologických zvrátov sa frazeológia internacionalizuje (u nás najmä europeizuje), rozvíjaním domácej frazeológie sa naopak dostávajú do popredia príznaky jej idiomatičnosti, osobitosti. Rozvoj domácej frazeológie prináša so svojou štandardizáciou („pospisovnením“) pozoruhodné zmeny aj v samej frazeológii. Ak sa chceme zamýšľať nad prechodom ľudovej frazeológie do spisovného jazyka a nad sprievodnými znakmi tohto procesu, treba sa najprv pristaviť pri pojme ľudová frazeológia.

Pojem ľudová frazeológia sa niekedy používa v platnosti termínu a rozumie sa ním súhrn frazeologických jednotiek, ktoré sa ústnou tradíciou zachovali v nárečovej alebo nadnárečovej forme ako výrazy ľudovej múdrosti, ako spôsob obrazného vyjadrovania sa širokej ľudovej spoločnosti. Ľudová frazeológia je základom celej domácej frazeológie, je jej východiskom i vzorom.

Ako možno poznať domácu (a tým aj ľudovú) frazeológiu a odlíšiť ju od prevzatej inonárodnej či inojazyčnej alebo medzinárodnej frazeológie? Podľa M. I. Adilova¹ majú domáce frazeologické zvraty tieto príznaky: 1. Obsahujú národné etnografické a historické reálie, resp. ich

¹ Porov. M. I. Adilov, *Roľ prevodov v obogaščení azerbajdžanského jazyka frazeologizmami*, zb. *Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovaroj*, Baku 1968, 94—702 (najmä 94—97).

pomenovania. Podľa tohto príznaku rozhodne nemožno u nás pokladať za domáci a tobôž za ľudový napr. frazeologický zvrät *hodiť niekoho, niečo cez palubu, robiť niečo za kulisami, egyptská tma, nosiť sovy do Atén, pretať gordický uzol, Sódoma a Gomora, jerichovská trúba* a pod. Tento príznak je však sám osebe priveľmi široký, preto ním nemožno odlišiť väčšinu preložených cudzích frazeologických zvrátov od skutočne domácich ustálených výrazov. Sporné sú najmä spojenia s pomenovaniami bežných vecí, predmetov z každodenného života. Podľa lexikálneho obsadenia napr. spojenie *trafiť kliniec po hlave (po hlavíčke)* by sa mohlo pokladať aj za domáce, a predsa ešte v Slovenskom frazeologickom slovníku P. Tvrdeho čítame, že ide o preklad nemeckého ustáleného spojenia (*den Nagel auf den Kopf treffen*), bez ktorého sa podľa autora možno v našom jazyku zaobiš.² Preto pristupujú ďalšie príznaky. 2. Osobitná zvuková organizácia frazeologického výrazu. Pri tomto príznaku ide o rozličné opakovania určitých slov v spojení, špecifickú rytmickú organizovanosť, rým a pod. Nie je nijako náhodné, že sa osobitnou zvukovou organizovanosťou vyznačujú najmä príslovia, porekadlá a úslovia (*Marec, poberaj sa, starec — Niet domu bez dymu — Starý, ale jarý* a pod.). 3. Nemenej závažným príznakom sú vnútorné (gramatické) zákonitosti príslušného jazyka. Tento príznak má aj širšiu platnosť. Jednak pomáha pri určovaní domovskej príslušnosti istých frazeologických spojení, jednak je zároveň kritériom pri hodnotení prevzatých frazeologických jednotiek.³ Spomenieme aspoň dva známe príklady. Z češtiny sa u nás často zjavujú spojenia *piate kolo u voza* a *pliešť piate cez deviate*. Na obidvoch možno zreteľne overiť spomenutú druhú funkciu gramatických príznakov: V prvom prípade prekáža prevzatiu odlišná sémantika i distribúcia predložky *u* (nehovoriac už o slove *kolo*), v druhom prípade ide zasa o to, že slovenčina nemá pri slovese *pliešť* obvyklú väzbu s dvoma akuzatívmi (*pliešť niečo cez niečo*). Všetky tri uvedené príznaky sú spoľahlivým signálom domáckosti, a teda aj ľudovosti frazeológie.

Preberanie ľudových frazeologizmov do spisovného jazyka neprebíha nejakou automaticky. Zvyčajne tu platí predstava, že použitím ľudového frazeologického zvratu v nejakom (najčastejšie) umeleckom diele sa dané spojenie vlastne povyšuje na úroveň spisovného výrazu. Navonok síce môže tento proces prebehnúť aj takto, ale za takýmto formálnym aktom treba vidieť zložitejší priebeh skutočného prevzatia nejakého ľudového frazeologického výrazu do spisovného jazyka. Vopred

² Porov. P. Tvrdý, *Slovenský frazeologický slovník*, Trnava 1931, 115 (heslo *hlava*).

³ O funkcií kritéria spisovnosti pri hodnotení preberaných frazeologických jednotiek porov. E. Smiešková, *Frazeológia v praxi*, zb. *Kultúra spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1967, 253—255.

však treba odlišiť bežné použitie ľudového alebo nárečového frazeologického zvratu v spisovnom jazykovom prejave od skutočného prevzatia takejto jednotky do spisovného jazyka. O jednotlivom uplatnení nárečového frazeologizmu v spisovnom jazykovom prejave (na rozdiel od uplatňovania nárečového slova) K. Palkovič výstižne konštatuje: „... frazeologizmy (aj spisovné) sú často samy príznakové, a preto použitie nárečových ustálených spojení v spisovnom jazyku nemôže narážať na veľké prekážky. Spisovný jazyk teda môže v plnej miere využívať frazeologické bohatstvo slovenských nárečí.“⁴ Podľa neho teda práve spoločný znak nárečovej i spisovnej frazeológie, totiž jej príznakovosť, expresívnosť, umožňuje uplatnenie nárečových ustálených spojení v spisovnom prejave. Ak sa tým dostatočne vysvetlí používanie ľudových frazeologizmov v spisovných prejavoch, nestačí to na vysvetlenie „pospisovnenia“ istých nárečových frazeologických zvrátov. Standardizácia ľudových frazeologizmov sa podľa niektorých bádateľov vyznačuje takýmito ďalšími príznakmi:

1. Pri prevzatí do spisovného jazyka sa ustálený ľudový frazeologický výraz zvyčajne zovšeobecňuje, abstrahuje. Začína sa rozširovať sféra jeho používania, výraz sa dostáva aj do takých kontextov, v akých sa predtým nevyskytoval. Badateľná je táto zmena najmä pri niektorých ustálených prirovnaniach. Napr. u Dobšinského čítame: *I sám kráľ letel ako na krídlach*. Prítomnosť slova *krídla* si tu vyžadovala použitie slovesa *letel*. V súčasnom jazyku sa môžu na mieste tohto slovesa vyskytnúť aj ďalšie slová s podobným významom (*bežať, utekať* a pod.).

Rozširovanie možných použití frazeologickej jednotky spätne vplyva na jej vlastnú formu a zloženie. Najvýraznejším prejavom takéhoto vplyvu je vypúšťanie, elidovanie nadbytočných (redundantných) alebo pre význam celého frazeologického zvratu málo závažných zložiek. Opäť u Dobšinského nachádzame ešte takéto príklady: ... *a ten ovos každú noc dáka pliaga zdlávila ... ale tak na psi posmech, že ... — Bože, bože, veď som ja vyšla na psiu hanbu. — Takto odišla a šla, kade ju dve oči viedli. — Sadol si na tátoša a pustil sa do sveta len tak nastepe, kde ho dve oči zavedú*.

Ide o podoby frazeologických jednotiek, ktoré sú v súčasnom spisovnom jazyku známe iba v skrátenej forme: *na posmech, na hanbu; íst, kam ho oči vedú (zavedú)*. Vypustenie slova *dve* v poslednom prípade možno vysvetliť práve tendenciou zbaviť sa nadbytočného (tu vlastne až tautologického) člena, vypúšťanie adjektíva v predchádzajúcich frazeologických jednotkách je zasa dôsledkom spomenutej tendencie pri rozširovaní ich kontextových použití. Pri niektorých frazeologických jednotkách sa vypúšťanie istých zložiek nedoviedlo do konca, a

⁴ K. Palkovič, *Využitie nárečovej frazeológie v spisovnom jazyku*, Kultúra slova 5, 1971, 177.

tak existujú popri sebe dve formy, ktoré sa odlišujú iba prítomnosťou alebo neprítomnosťou jedného slova v svojom zložení. Ide o varianty frazeologickej jednotky s fakultatívnymi členmi. Dobšinský ešte zväčša má ustálené spojenie *dať niekomu svätý pokoj*, kým v dnešnej spisovnej slovenčine je adjektívum *svätý* len fakultatívnym členom tejto frazeologickej jednotky: *dať niekomu (svätý) pokoj*.

Spríevodným znakom predchádzajúcich dvoch procesov môže byť prenášanie významu celého spojenia (v súvislosti so zovšeobecňovaním významu tu treba hovoriť najmä o rozširovaní významu). Napr.: *Stará baba sa nazdala, že jelenček aj s dieťaťom dakde skazu vzal, a bola rada*. (Dobšinský) Ustálené spojenie *vziať skazu* tu má význam „zahynúť“ (tento význam zachytáva Slovník slovenského jazyka pri spojení *Bodaj skazu vzali!* bodaj zahynuli). Spojenie *brať, vziať skazu* sa však vysvetľuje v SSJ takto: ničiť sa, kaziť sa, skaziť sa (IV, 87). Rozšírením kontextového použitia sa teda došlo k posunu vo význame tejto jednotky.

2. Ako druhý všeobecný príznak pri prechode ľudového frazeologického spojenia do spisovného jazyka treba uviesť normovanú (alebo až kodifikovanú) ustálenosť. Ustálenosťou sa pochopiteľne vyznačujú aj ľudové frazeologické zvraty. Ustálenosť má však pri prechode istých ľudových zvrátov do spisovného jazyka osobitné črty.

Predovšetkým treba konštatovať, že väčšina ľudových frazeologizmov sa vyskytuje v rozličných nárečových podobách. Existuje tu teda raz väčšie, inokedy menšie množstvo nárečových variantov tej istej frazeologickej jednotky. Pravdaže, spisovný jazyk nepreberá všetky tieto nárečové varianty, ale v zhode so svojím systémom (opretým u nás najmä o stredoslovenský nadnárečový útvar) uprednostňuje iba jednu podobu, resp. iba niektoré z nárečových podôb tej istej frazeologickej jednotky.⁵ Prvým zo znakov ustálenosti spisovnej frazeológie je pri porovnaní s ľudovou frazeológiou postup od variantov frazeologickej jednotky k jednej ustálenej podobe.

Lež je tu aj opačná tendencia: od jednej podoby frazeologickej jednotky k viacerým variantom. Ak na jednej strane spisovný jazyk vyberá a osvojuje si spomedzi nárečových variantov istej frazeologickej jednotky len určité podoby, na druhej strane môže čerpať z funkčných variantov (napr. lexikálnych) rozličných nárečí, a tak rozširovať počet vlastných variantov istého frazeologického zvratu. Takto si možno vysvetliť, že napr. v ustálenom prirovnaní s adjektívom *čierny* sa vysky-

⁵ Rovnako výstižne hovorí K. Paľkovič na inom mieste svojho článku [c. m., 180], že niektoré príslovia (možno to však podľa nás povedať rovnako aj o ostatných druhoch frazeologických jednotiek) sa pre isté typické nárečové slová — najmä ak sú aj zvukovo využité, napr. v rýmoch — vôbec nemôžu stať spisovnými.

tujú v spisovnom jazyku takéto varianty: *čierny ako havran, kavka, noc, žúžol, uhoľ, kominár, čert, Cigán* (SSJ I, 209).

V súvislosti s ustálenosťou treba spomenúť výskyt a fungovanie archaizmov vo frazeologických jednotkách. Hoci sa táto otázka u nás doposiaľ súvislejšie nesledovala, možno predpokladať, že v nárečovej frazeológii je viacej zvrátov s archaizmami ako v spisovnom jazyku. Prečo? V spisovnom jazyku vlastne existuje isté napätie medzi systémom jazyka (súčasným) a prítomnosťou archaických prvkov vo frazeologických jednotkách tohto systému.⁶ Toto napätie sa zvyčajne rieši v prospech systémovosti. Pravda, záleží aj na tom, o aké archaizmy ide. Lexikálne archaické zložky frazeologickej jednotky sa v niektorých prípadoch držia v spisovnom jazyku veľmi dlho. Inokedy sa však prejavuje tendencia nahrádzať ich novými slovami. Pri archaických gramatických prvkoch frazeologickej jednotky (ide najmä o archaické tvary, archaické väzby) sa tlak súčasného systému prejavuje ešte silnejšie: *My o vlku a vlk za humny — za humnami. Čakaj času ako hus klasu.* (P. Tvrдый) — *Dočkaj času ako hus klasu.* Pravda, vo funkčne (napr. rýmom a vôbec zvukovo) odôvodnených prípadoch sa pevne udržiavajú aj tvarové archaizmy: *Babka k babce, budú kapce.*

V takýchto súvislostiach sa archaizmy javia ako jeden z výrazných príznakov frazeologickej jednotky v spisovnom jazyku. V nárečovej frazeológii niet spomenutého systémového tlaku na archaizmy, alebo aspoň nie je taký silný. Pravdaže, archaizmy tu potom nemajú takú istú funkciu ako vo frazeológii spisovného jazyka.

Funkčné uplatnenie ľudovej frazeológie (v jej rozličných nárečových alebo nadnárečových podobách) v spisovnom jazyku sa teda nedeje nejako mechanicky, ale je to dosť zložitý proces. Zároveň sa ukazuje, že nie všetko z ľudovej frazeológie sa môže „pospisovniť“ (štandardizovať). Ak má byť ľudová frazeológia popri tvorení nových frazeologických jednotiek aj bohatým žriedlom frazeológie spisovnej slovenčiny, treba ju čo najlepšie a najúplnejšie zachytiť a poznať, ako na to už viackrát upozorňovali niektorí naši dialektológovia a bádatelia v oblasti frazeológie.⁷

⁶ Na rozdiel od samostatných lexikálnych archaizmov, ktoré sú už mimo systému súčasného jazyka, frazeologické jednotky s archaizmami ako svojimi komponentmi (pokiaľ nie sú celé archaické) sú podľa niektorých bádateľov riadnou súčasťou systému súčasného spisovného jazyka. Porov. R. N. Popov, *K voprosu ob archaizacii slov i frazeologičeskich jediníc i osoboj roli archaizmov v ich strukture*, zb. *Voprosy frazeologii III*, Samarkand 1970, 142 — 158 (najmä 155). Túto otázku bude treba aj u nás hlbšie preskúmať.

⁷ Porov. napr. A. Habovštiak, *O výskume slovníka a frazeológie slovenských nárečí*, SR 35, 1970, 23—28; E. Smiešková, *Jazyková kultúra a frazeológia*, Kultúra slova 3, 1969, 289—293.

HLASY O SLOVE

Môj prvý problém so slovenčinou

Môj prvý problém so slovenčinou bol takýto:

Je rok 1918, tesne po začiatku školského roku. Som už druhák. Sedíme v triede bez muknutia, ruky založené na prsiach podľa príkazu. Za katedrou sedí učiteľka a prísne pozerá po triede. Švihne trstenicou vo vzduchu a spýta sa:

— Vy sa ako zhovárate doma? A vy? Vy, vy, vy...

Trstenica švihne vo vzduchu, namieri na žiaka, žiak vstáva, odpovedá... Prísna tvár za katedrou sa občas na niekoľko sekúnd vyjasní, zažiari, potom sa zas skrkve a zamračí. Na niekoľko sekúnd sa vyjasní vtedy, keď žiak odpovedá:

— Po maďarsky.

Do mračného výzoru sa stiahne vtedy, keď žiak odpovedá:

— Po slovensky.

Moje oči nepokojne behajú po prísnej tvári za katedrou, ucho vníma odpovede žiakov. Vidím ten súvis medzi odpoveďou žiaka a žiarivým alebo mračným výzorom učiteľkinej tváre. Kúsok inteligencie vo mne už je. Po niekoľkých odpovediach chápem, o čo tu ide: ide o slovenčinu...

A teraz nastáva vo mne boj... Ako trstenica udiera do vzduchu a blíži sa ku mne, mohutne sa rozvíja vo mne zápas so sebou: Panebože, čo teraz?! U nás doma sa zhovárame len po slovensky. Otec a matka nevedia ani slovo po maďarsky! A tak teda: čo teraz?!

Ako sa blíži ku mne trstenica, ja sa mocujem so sebou a vybojúvam v duchu tento nesmierne ťažký zápas: Povedať pravdu, či ju ocigániť?!

O toto teraz išlo: povedať pravdu, či ocigániť učiteľku, aby sa mi niečo nestalo...

Trstenica sa blížila ku mne a ja som bojoval... A keď švihla vzduchom na mňa, vstal som a s rozbúchaným srdcom som povedal:

— Po slovensky aj po maďarsky.

Keď to bolo von, pozrel som na učiteľkinu tvár: tou tvárou na sekundu mihlo zažiarenie.

Potom trstenica švihla vzduchom a namierila na môjho suseda.

Ja som si zhlboka vydýchol a sadol som si.

Srdce sa pomaly upokojovalo.

Ťažká búrka ustupovala za môj chrbát.

Potom v živote som mal ešte všelijaké problémy so slovenčinou. Ale zdá sa mi, že ani jeden sa nevyvíjal tak dramaticky ako ten prvý.

Toto je minulosť, ktorá je, chvalabohu, dávno za nami. Dnes ide o to, aby sme v tejto našej spoločnej republike vytvárali dobré životné podmienky pre všetkých bez rozdielu, aby syn alebo vnuk niektorého nášho spoluobčana nemusel prežívať takú drámu ako onen chlapec r. 1918.

JÁN BODENEK

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu E. Štúra: J. Doruľu, L. Dvonča, F. Kočiša, S. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.¹

kach — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. Za spisovné sa pokladá slovo *kýchavka*. Myslíme, že medzi slovami *kach* a *kýchavka* netreba vidieť protiklad na osi spisovnosť — nespisovnosť. Slovo *kach* sa ešte v nedávnej minulosti používalo aj ako termín v odbornej literatúre. Hodnotili by sme ho ako spisovné, a to hovorové.

Poznámka. Odvođené slová *kachovitý* a *kachovitost* sa v SSJ uvádzajú ako spisovné, hoci by sa ich hodnotenie nemalo odlišovať od hodnotenia slova *kach*. Aj tie je primerané pokladať za hovorové.

kalenica — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „hrebeň strechy“. Výklad tohto slova je z vecnej stránky neadekvátny a neúplný. Nejde totiž o hrebeň akejkolvek strechy, ale slamenej, krytej omlatkami, šúpmi. Omlatky, ktoré sa dávali na hrebeň strechy, sa na hornom konci „impregnovali“ blatom, kalom. Tým sa zabezpečovala ich odolnosť proti dažďu a vetru. Slovo *kalenica* je teda motivované slovami *kal*, *kalit*.² Z uvedeného vyplýva aj to, že ide o pomenovanie, ktoré je na úrovni pomenovania reálie. Slovo *kalenica* teda treba pokladať za spisovné. Nijaké formálne znaky nespisovnosti nemá.

Poznámka. Doklady v našom materiáli síce ukazujú na územnú obmedzenosť slova *kalenica* na oblasť Myjavy, ale iné pomenovanie, ktoré by sme mohli pokladať za spisovné, nie je nám známe. Napokon, územná obmedze-

¹ Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

² Pozri V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968 (2. vyd.).

nosť pri pomenovaní reálie neznačí automaticky nespisovnosť, najmä ak nie sú formálne (hláskoslovné, slovotvorné) dôvody.

kalfas — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „drevené koryto na maltu“. Myslíme, že slovo *kalfas* je primeranejšie hodnotiť ako spisovné, a to hovorové slovo. Pôvod má v nemčine. Jeho terminologickým ekvivalentom je pomenovanie *maltovníčka*.

Poznámka. Dalo by sa uvažovať ešte o tom, či slovo *kalfas* nepatrí do slangu. Doklady však ukazujú, že má širšiu ako úzko profesionálnu platnosť. Okrem toho terminologický ekvivalent *maltovníčka* je nový a ešte málo známy.³

kamas — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „chlapčisko, šuhaj, výrastok“. Z našich dokladov vidieť, že ide jednak o slovo expresívne (pejoratívne), jednak o slovo, ktoré nemá úzku nárečovú platnosť. Použili ho títo autori: Lacková-Zora, Zguriška (od týchto autoriek máme väčšinu dokladov), Hviezdoslav a Horák. Myslíme, že slovo *kamas*, ktoré má pôvod v maďarčine, treba pokladať za spisovné pejoratívne slovo. Jeho najbližším synonymom je *chalan*.

kameň — SSJ uvádza spojenie *pekelný kameň* s významom „lápis“ ako nespisovné, ľudové. Spojenie *pekelný kameň* je doslovným prekladom latinského *lapis infernalis*. Spojenie *pekelný kameň* (známe je aj *pekelný kamienok*) pokladáme za spisovné a oproti bežnému *lápis* za zastarané.

kamenák — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo a uvádza pri ňom tento výklad: „kamenná nádoba, krčah z kameňa“. Po prvé treba pochybovať o nárečovosti tohto slova, lebo autori našich dokladov sú z rozličných oblastí Slovenska. Doklady máme od týchto autorov: Rázus, Hrušovský, Hečko. Slovo *kamenák* pokladáme za primerané hodnotiť ako spisovné. Je na úrovni pomenovaní reálií. Po druhé: výklad v SSJ je chybný z vecnej stránky, lebo nejde o nádobu (krčah) z kameňa, ale z kameniny.

Poznámka. Slovo *kamenina* sa v SSJ vykladá takto: „keramický výrobok podradnejšej akosti“. Aj tento výklad je nevyhovujúci. Kamenina nie je v prvom rade keramický výrobok, ale druh keramickej hmoty. A nejde tu o podradnejšiu akosť, ale jednoducho o keramickú hmotu ktorá má isté objektívne charakteristické vlastnosti (najmä značnú hutnosť črepu).⁴

³ Vari prvý raz ho uvádza *Stavebnický náučný slovník II*, Bratislava 1962.

⁴ Pozri *Terminológia silikátového priemyslu*, Bratislava 1965 (heslo *kamenina*) alebo výklad slova *kamenina* v Slovníku spisovného jazyka českého (Praha 1960).

kamilky — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „rumanček“. Podľa nášho zistenia slovo *kamilky* nemá také zemepisné rozšírenie, že by ho bolo možné pokladať za ľudové. V slovenských nárečiach je vymedzené na priečný pás smerujúci od juhu na sever západného Slovenska. To by ukazovalo na to, že *kamilky* je slovo nárečové (resp. krajové). Daktóri autori (napr. Tatarka, Bednár) by toto hodnotenie podopierali. Iní autori (napr. Alexy) a pozorovanie bežnej reči však ukazujú, že sa slovo *kamilky* používa aj tak, že nemožno predpokladať priamy súvis so spomenutou zemepisnou oblasťou. Preto pokladáme za primerané hodnotiť ho ako neterminologické spisovné synonymum termínu *rumanček*.

kampelička — SSJ uvádza ako zastarané slovo s významom „menšie roľnícke úverné a sporiteľné družstvo“. Toto hodnotenie je neprimerané. Nejde o zastarané slovo, ale o historizmus, ktorý sa v slovenských podmienkach viaže zhruba na trvanie prvej republiky (v Čechách sa kampeličky zakladali už okolo roku 1850). Slovo *kampelička* je prevzaté z češtiny [tam vzniklo podľa mena Cyrila Kampelíka, propagátora svojpomocných pokladníc].

kaňa¹ — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „drahý vták, myšiak“. Slovo *kaňa* sa ešte nedávno používalo aj v zoologickej terminológii a aj inak je doložené dobre. Pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné neterminologické synonymum termínu *myšiak*.

kaňa² — SSJ uvádza ako spisovné hovorové slovo s významom „atramentový fľak, machuľa“. Na toto slovo máme v našom materiáli iba jediný doklad od Beniaka: ... *preto má samé kaňa žítia kniha*. Podľa nášho zistenia básnik slovo *kaňa* použil na základe svojho rodného nárečia. Vhodnejšie by teda bolo uvádzať ho v slovníku ako nárečové. Na zdobneninu *kanka*, ktorú SSJ uvádza pri hesle *kaňa*, nemáme v našom materiáli ani jeden doklad. Máme iba dva doklady na podobu *kaňka* [Vajanský, Hviezdoslav], ktorá je hláskoslovne nenáležitá. Myslíme, že zdobneninu *kanka* v SSJ nebolo treba uvádzať.

Poznámka. V SSJ sa pri hesle *kaňa* uvádzajú spojenia *urobiť kaňu*, *zošit je samá kaňa*. Na tieto spojenia v materiáli niet dokladu.

kancel — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „kazateľnica“. Máme naň vyše sedemdesiat dokladov od klasikov i od súčasných autorov. Doklady ukazujú, že slovo *kancel* nemožno pokladať za nespisovné. Je to spisovné slovo, ktoré má oproti neutrálnemu *kazateľnica* príznak hovorovosti.

kantor — SSJ uvádza ako spisovné slovo s dvoma významami: „spevák a organista v kostole“ a „učiteľ, profesor“. Prvý význam sa označuje ako trochu zastaraný, druhý ako slangový (študentský slang). S hodnotením prvého významu (na ten máme doklady od najstarších autorov počnúc) treba súhlasiť. Hodnotenie druhého významu však nie je presné a úplné. Presnejšie by bolo povedať, že tu ide o učiteľský slang. Okrem toho treba uviesť, že tento význam je novším prevzatím z češtiny (máme naň iba dva doklady od Bodeneka).

kaňúr — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „dravý vták, kaňa, myšiak“. Toto slovo je v našom materiáli doložené dobre — asi desiatimi dokladmi. „Rozloženie“ autorov podľa pôvodu o nárečovosti nesvedčí (doklady máme napr. od Vajanského, Hviezdoslava, Tajovského, Jesenského, Hrušovského, Stráňaja). Slovo *kaňúr* hodnotíme rovnako ako slovo *kaňa*: je to spisovné neterminologické synonymum slova *myšiak*.

kápka — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „druh ozdobného ženského čepca, časť ľudového odevu“. Z uvedeného výkladu vidieť, že slovo *kápka* treba hodnotiť ako pomenovanie reálie. A pretože formálne znaky nespisovnosti nemá, možno ho pokladať za spisovné.

kapsľa — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. Je nemeckého pôvodu (to SSJ nezaznačuje). V našom materiáli je dobre doložené vyše desiatimi dokladmi. Z nich usudzujeme, že slovo *kapsľa* je primerané hodnotiť ako spisovné, a to hovorové. Na ilustráciu uvádzame doklad: *Upotreboval ju (kapsičku) na patróny, k a p s l e a gule.* (Jesenský)

Poznámka. V SSJ sa ako synonymum slova *kapsľa* uvádza *rozbuška*. To je neprimerané, lebo *rozbuška* je iná reália. Stačilo uviesť terminologické synonymum *zápalka* (tento význam slova *zápalka* sa v SSJ nezaznačuje).

karafia, karafiát — SSJ uvádza ako nárečové slová s významom „klinček“. Myslíme, že ako nárečovú možno právom označiť iba podobu *karafia*. Ale v tomto prípade nejde o klinček, ale o inú rastlinu - o akşamietnicu (Tagetes). Podobu *karafiát* však nemožno pokladať za nárečovú ani napriek tomu, že sa — podľa nárečovej mapy — vyskytuje na Slovensku v troch lokalitách na západnom Slovensku (Skalica a dve susedné lokality). Výskyt podoby *karafiát* v našom materiáli jednak očividne s týmito lokalitami nesúvisí (autori sú napr. Hviezdoslav, Hlbina, Sveton), jednak je aj v nich podľa všetkého novším prevzatím z češtiny, lebo na celom západnom Slovensku je inak *hrebík, hrebíček*. Slovo *karafiát* bolo treba v SSJ uviesť ako nespisovné (skratka *nepis.*).

Poznámka. 1. Slovo *karafia* vo význame „aksamietnica“ [Tagetes] označuje vo svojom Slovári už Bernolák.

2. Aj podobe *garafia* {ktorá je z hláskovej stránky v slovenčine organickejšia ako podoba *karafia*} sa v SSJ pripisuje nesprávny význam „klinček“.

Dobrá a užitočná knižka

GEJZA HORÁK

Chceme sa popozerať na rečovú stránku knihy, ktorú napísal londýnsky lekár Kenneth C. Hutschin a ktorá vyšla (v r. 1969) v preklade Františka Kalinu vo vydavateľstve Osveta v Martine pod názvom *Ako si nezabiť ženu*. Pri jej čítaní možno sa totiž tešiť aj z jej vonkajšej stránky, zo spôsobu, akým sa podávajú autorove myšlienky: zo živej reči v rámci sviežeho popularizačného štýlu. Kniha je z tejto stránky zaujímavá a užitočná pre bežného čitateľa, no môže splniť významnú úlohu aj v poradňovej praxi našich lekárov. Na záložke vydaného prekladu čítame zistenia: „Kniha je napísaná neobyčajne živo a zaujímavá“ a „Svoje rady korení (autor) jemným a dobráckym humorom.“

V našich pozorovaniach sa má ukázať, že platnosť tohto zistenia možno rozšíriť aj na slovenský preklad. Pri tomto čiastkovom pohľade na reč knihy *Ako si nezabiť ženu* pôjde nám teda predovšetkým o prostriedky v službe živého a zaujímavého podania a (ako sme citovali) dobráckeho humoru: o príslovia, podľa prísloví utvorené ponášky, povrávky, frazeologické jednotky a ich stylistické obmeny, hovorové varianty odborných názvov a expresívne výrazy.

Príslovia a povrávky. — Je prirodzené, že kniha, čo sa zrodila z dlhoročnej lekárskej poradňovej praxe v okruhu rodiny, rodenia a vlastne v rozhovoroch s ľuďmi, má ráz zovšeobecnených rozhovorov a pri takomto zovšeobecnení významné miesto má príslovie, ponáška naň a povrávka. Uvedieme niekoľko príkladov, a to vždy v zaradení, v súvislosti.

Zdá sa nám byť čudné, že ženy, ktoré sú podľa mienky mnohých obdarené schopnosťou intuitívneho postrehu, ochotnejšie prijímajú klamný prelud, že „*Šumný je, kto šumne tára*“, než osvedčenú pravdu, že „*Šumný je, kto sa šumne správa*“. (Str. 10) — Jeden taký záver je prestahovať sa do menšieho domu či bytu, čo sa, pravda, *lahšie vraví, ako spraví*. (18) — To vedie k pocitu šťastia a k uvoľneniu oboch, lebo *kto dáva, dvojnásobnú radosť máva*. (49) — S veľkou rodinou je veľká

zábava, ale priviesť ich (rozumej: tých veľa detí, čo tvoria veľkú rodinu) na svet a vychovať je *náramná námaha*. (51) ... pridete časom na to, že *treba pozametať pred vlastným prahom*. (118) — *Pomôž si, človeče, aj lekár ti pomôže*. (131) — *Nielen slovom živá je — žena*. (145) — Za nijakých okolností by si nemal (manžel) ženu nevyšímať. Môžete sa voči nej správať *odvŕkavo*, ale nie *odvŕhavo*. (266) — Ak patrí vaša manželka k takým ľuďom, čo *radi robia z komára somára* ... (274) — Ale hoci *sama seba klame*, nedovoľte, aby *bola chytrá v jame*. (279)

Frazeologické spojenia a ich štylistické obmeny. — Tu stačí podotknúť, že spracúvanie frazeologizmov, ich „prerábanie“, obmieňanie, aktualizácia, je známe najmä z hovorového štýlu; z neho sa dostáva do istých rubriek v novinách a do popularizačného štýlu. Pri obmieňaní fráz hovorievame o prípustnej alebo únosnej miere obmeny, a tak veľa fráz (tak je to aj v iných jazykoch) má popri základnej podobe i zaužívané varianty. Uvedieme príklady:

Pravda, *rozlúskanie* tohto a podobných *orieškov* a *orechov* musíme prenechať vám. (19) (Porovnajme si túto narážku s frázou *to je tvrdý oriešok*. Kde-tu počúť aj variant... „ťažký oriešok“, no ten nepokladáme za primeraný, lebo nevyhovuje obsahovému zámeru frázy.) — ...niet dôvodu predpokladať, že by žena, ktorá *nosí v dome nohavice* [porov. *nosiť klobúk*], produkovala menej estrogénov ako hocktorá iná. (27) — Inokedy vynaloží oveľa viacej telesnej námahy, ako je to nevyhnutné, pretože niektoré svaly *tahajú číhi*, druhé *hota* len preto, že rodička nevie nič o ich práci. (84) — Život v matkinom tele je iste ozajstným rajom: človeku je ako v „božom koši“. (92) — *nabrať si na plecía* (104) — Niet dôvodu, aby to bolo na prekážku, pokiaľ inak ďalej *tahajú za jeden povraz* a nikto sa neurazí. (11) — Ak to neurobíte, budete v jednom kuse počúvať, že to a ono, skrátka všetko robíte zle a *oheň bude na streche* (112) — Takto si žena *upletie na seba bič* a narobí si trápenia (116) — ... príde im *vyletieť z teplého hniezda* (116) — Niektoré ženy sú priam rozhodnuté *dať na seba orať*. (117) — ... viesť deti k tomu, aby *stáli na vlastných nohách* ... (117) — Rozhodnutie lekára o použití steroidových liečiv neslobodno *brať na ľahkú váhu* ... (137) (Používa sa i variant *brať naľahko*; ten možno pokladať za základný a citovaný variant za rozvitý, predĺžený.) — Sú ľudia, ktorým kúpeľná liečba pomôže priam zázračne, kým iným neprinesie *ani pod necht úľavy*. (141) — *celý boží deň* (161) — Sú ochotné vziať na seba hocakú námahu a starosť bez konca, keď ide o zdravie muža a detí, ale *zahodia rukou* (zvyčajne *hodia rukou*), ak ide o ich zdravie. (180) — Sú vo veku, keď im prichodí vychovávať deti, starať sa o manžela a *rodinný kozub* (192) — ... ale nechcem tým budiť dojem, akoby sa vtedy všetko v tele *prevrátilo naruby*. (241) (V živom popularizačnom štýle, aký sa uplatňuje v knižke, možno výhodnejšie použiť frázu *prevrátiť čim*

hore tým dolu.) — *Spávala ako myš na vreci*, aj najmenšia starosť ju zburcovala prostred noci... (256) — Nemohla *noc čo noc* spávať a celé hodiny *nezažmúrila oka*... (256) — *vyvárať pre muža večere od výmyslu sveta*. (259) — Iné ženy zas *chcú mať všetko naj- naj- a ostošesť odhadzujú* alebo vylievajú polohotové pokrmu, aby mohli začať odznova. (259)

Fráza *chcieť mať všetko naj- naj- (najnaj)* je nová, výstižná: súca do hovorovo ladeného popularizačného štýlu. Ako vidieť, je ešte pri nej pravopisný problém; radíme ju písať v podobe *byť (chcieť mať, požadovať, ... všetko) najnaj*. Významovým základom novej frázy je nezhodné prídavné meno (má i platnosť príslovky) *najnaj*; slovesná časť frazeologického spojenia je meniteľná.

Ďalšie príklady: ..., keď sa mužom príležitostne navrhne takéto riešenie, *oheň je na streche*. (261) — podobne by nemal v tomto ohľade nič *vyhadzovať na oči* svojej žene. (264) — Iste k tomu prispela aj okolnosť, že priviedla na svet priveľa detí, ale hlavnou príčinou bolo to, že *si išla zodrať ruky od roboty*. (267) — Keď pomáhate svojej žene, nech vám *nenarastie od toho hrebienok*... (270) — ... žena musí *každý odboha deň* (porov. vyššie *celý boží deň*) robiť dookola to isté. (282) — On totiž má tak často do činenia s takýmito pacientkami, že *zaraz pochopí, koľko bije*, že celý ten príval rečí je iba krycí manéver... (290) — *pretahovať medové motúziky popred ústa* (290).

Variety terminologických výrazov: *samodruhosť, tarchavosť, druhý stav — tehotnosť, požehnaný stav, iný stav; pôrod — zľahnutie* (slovesný neterminologický výraz *priviesť na svet*).

Na príkladoch zaradených do kontextu sa ukáže, ako prekladateľ strieda terminologický výraz s neterminologickým. Je to výrazné najmä na stranách 73—79, kde sa často používa synonymický rad v súvislosti s graviditou, a to základný termín a k nemu prítvorené (odvodené) slová.

Keď žena ostane *v druhom stave* (73) — Počas *tarchavosti* je styk dovolený až do posledných dvoch-troch mesiacov. (73) — ... taký pracovný výkon ako pred *otehotnením* (74) — Je skôr pravidlom ako výnimkou, že *tehotnosť* a pôrod prebehnú hladko. (74) — Raňajšia ťažoba ako normálny príznak *tehotnosti* nevyžaduje osobitnú liečbu. (75) — (v tom istom odseku) ... ku koncu *samodruhosti* — pri každej *tehotnosti* (75) — v posledných dvoch týždňoch *tarchavosti* (76) — v piatom mesiaci *tarchavosti* (78) — v prvých týždňoch *tarchavosti* (78) — v prvých časoch *samodruhosti* (79). Používanie variantov, a to i so zreteľom na to, či termín je v danej súvislosti slovomne uplatniteľný alebo dosť obratný, poskytuje priam námet na diskusiu (porov. k tomu už doterajšie príspevky B. Finđu a J. Horeckého, KS 4, 1970, 77—80 a KS 5, 1971, 106—108). — Pozoruhodné je ďalej pri druhej sy-

nonymickej dvojici (dvojčlennej), že neterminologické slovo *zlahnutie* sa na rozdiel od terminologického dáva do úvodzoviek. Vidí sa nám, že v danom prípade sú úvodzovky nepotrebné. Podobne netreba úvodzovkami urobiť príznakovým ani výraz *požehnaný stav*: Jej zvýšený tlak, smerujúci nadol do žíl dolných končatín, je zodpovedný za taký častý výskyt krčových žíl v „*požehnanom stave*“. [89] Výraz *požehnaný stav* pokladáme za mierne eufemisticky ladené neterminologické pomenovanie.

Ľudové, hovorové a expresívne výrazy. — Sem zaradíme rozličné hovorové, a to neraz i zabúdané výrazy zväčša ľudového pôvodu: *prechorieť, obľahnúť* (ochoriť obyčajne ľahko a na kratší čas), *prepytujem* vo výraze *prepytujem liečenie* (= pseudoliečenie, takzvané liečenie, tiežliečenie), *všakový* (popri rozličný, všelijaký), *teperiť sa, (po)voľkať si, priať deti* do primeraných domácich prác, *dengľavejší, bábätko, ulievka* (nový výraz), *prvostka, bôžbyt, kutiť, správať sa ako k vechtu, mláňdravý, novopečený, zhrk* (zhrk príčin), *hrianečený chlieb, almázia, vára, súra, pletka, oštara, mordovisko, z gruntu* (z gruntu pomýlené), *šupnúť* (do nemocnice).

Ako ukazujú citované príklady a kde-tu ich skratková interpretácia, preklad Františka Kalinu je z jazykovej (vrátane štylistickej) stránky veľmi bohatý a z mnohých stránok zaujímavý, lebo je priam ukážkou výrazného typu popularizačného štýlu v jemnom vecnom okruhu, kde síce nie sme bez tradície, ale kde sa bude treba ešte učiť. V takom zmysle, ako sme naznačili, je knižka *Ako si nezabiť ženu* znamenitým čítaním aj pre lekárov: dáva im veľa dobrých námetov, ako písať o veciach, o ktorých sa vie, ale neraz hádam i pokrytecky mlčí. — Bude zaujímavé povšimnúť si z tejto stránky knihu toho istého autora v tom istom vecnom okruhu, no v podaní iného prekladateľa — knižku *Ako si nezabiť muža*.*

Nie je záplata ako záplata

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

Pri prípravných prácach pre Historický slovník slovenčiny zaujali nás niektoré nezvyčajné doklady pri hesle *záplata*. Slovo *záplata* sa nám totiž vynára v mysli predovšetkým v spojeniach ako *záplata na nahaviciach, prišit' záplatu* a pod.

* V našom časopise uverejníme príspevok aj o tejto knihe.

V materiáli sme však našli takéto doklady: ... že *wystawy! sobe s/ne/hjo pliaczok, kde stogy chysska wo wratech predreczeneho Petra Woskare ssest zemi: nayprwnejsie za/dulczom, druha w cziernich zemach dolnich, tretia z a p l a t a , cztwrta sussyna yducz do Sielnicze, 5 kracžina wysse mesta a w/zahradach hriadka pod/kapustu* (Protokol Liptovského Trnovca 1536, 3v); ... *w poli pak zeme w/czyernich niznich honeyech polowicze podla Woskarowho wistawku, druha w/bocze podla Woskarowho wistawku, tretya podla Woskarowho wistawku z a - p l a t a , cztwrta puol sussiny podla Woskarowho wistawku* (tamže, 1580, 23 v).

Tieto doklady poukazujú na význam „kus, kúsok zeme, role, poľa“. Zo súčasného jazyka tento význam slova *záplata* nepoznáme. V Slovníku slovenského jazyka [V, 498] uvádza sa však slovo *záplata* nielen vo význame „kus látky, ktorým sa pláta diera na šatách, na bielizni ap.“, ale cituje sa tam za hodnotením *pren. expr.* i doklad *záplaty roličiek* (Pláv.), ktorý sa vysvetľuje ako „veľmi malé kúsky poľa“.

Vzniká tu teda otázka, či je dajaká súvislosť medzi záplatami (= kúsokmi zeme) v Protokole Liptovského Trnovca a Plávkovým použitím slova *záplata* v zbierke *Tri prúty Liptova: žaloba spod záplat roličiek nevymoká*, teda či v citovanom doklade zo zbierky Andreja Plávku je naozaj len náhodne, expresívne a obrazne použité slovo *záplata*, alebo či ide o výraz, ktorý básnik poznal zo svojho rodného kraja. Skutočnosť, že naše doklady zo starej slovenčiny i básnik Plávka pochádzajú z Liptova (ba dokonca zo susedných obcí: z Liptovského Trnovca a zo Sielnice, z Plávkovho rodiska), vedie nás k predpokladu, že slovo *záplata* žije v nárečiach v Liptove podnes a že básnik Plávka tu čerpal zo slovej zásoby svojho rodného nárečia.

Konzultáciou s národným umelcom Andrejom Plávkom sme si overili naše predpokladané súvislosti medzi záplatami z Protokolu z Liptovského Trnovca zo 16. stor. a medzi použitím slova *záplata* u Plávku. Podľa Andreja Plávku sa v Sielnici označujú slovom *záplata* širšie a kratšie kúsky zeme na rozdiel od úzkych a dlhých kúskov zeme, ktoré sa u nich volajú *švičky*. Na základe tejto informácie, za ktorú národnému umelcovi A. Plávkoví úprimne ďakujeme, vychodí, že v Slovníku slovenského jazyka sa citáť z Andreja Plávku nemal hodnotiť ako prenesené expresívne využitie významu „kus látky, ktorým sa pláta diera na šatách“, ale mal sa uviesť ako samostatný význam s hodnotením *nár.* (= nárečové slovo) a s výkladom „kus zeme poľa (zvyčajne širší a kratší kúsok)“.

Slovo *záplata* vo význame „kus zeme, poľa“ je pravdepodobne sémantický kalk z nemčiny, utvorený analogicky podľa významov slova *flak*. Slovo *flak* má v slovenčine významy 1. plocha, plôška, badateľne sa odlišujúca od okolia, škrvna; 2. záplata, príštípek; 3. kus zeme, pô-

dy; miesto. Význam „kus, kúsok zeme, pôdy; miesto“ je v Slovníku slovenského jazyka vzhľadom na vtedajší úzus využívanie citátov dokumentovaný iba skromne. Možno ho však doložiť i ďalšími dokladmi z kartotéky pre Slovník slovenského jazyka: *Ešte predtým kopal na zelenom flaku za Kaškóvými za Botafojó.* (R. Moric, Smutný Suarez) — *Nohami sa tvrdo držal zeme, akoby naozaj nemal v úmysle z tohto flaku nikdy sa pohnúť preč.* (K. Lazarová, Mločia hora) — *Nebudeme hádam kvôli dvom ľuďom trčať bohvie ako dlho na jednom flaku.* (Z. Zguriška, Mestečko na predaj)

Tento význam slova *flak* máme doložený v slovenčine už v 15. storočí. V zázname z r. 1478 v Žilinskej knihe sa píše: *My rada swrchu psana ten flek zemie . . . dawame gmenowanemu Matieyowi Sukenikówi.* Tento význam je zrejmý aj z Kalendára v 18. stor. (Martin, ASNM, sg. č. 442/343 st.); *Senny trus obzwlastnje na wlchke mokre fleky posetj, poroste tam gatelina.*

Pri slove *záplata*, rovnoznačnom so slovom *flak* (resp. starším *flek*) vo význame „kus látky, ktorým sa pláta diera“, sa potom analogicky podľa ďalšieho významu slova *flak* pritvoril i význam „kus zeme, poľa“. Doklady na takéto posunutie významu slova *záplata* máme práve z Liptova, kde bola v 12. — 13. storočí nemecká kolonizácia, a teda boli podmienky na takéto jazykové kontakty.

Je zaujímavé, že tento význam slova *záplata* („kus, kúsok zeme, poľa“) máme v našich slovníkových kartotékach zastúpený len skromne. V kartotéke pre pripravovaný Historický slovník slovenčiny máme iba 4 doklady (všetky z Protokolu Liptovského Trnovca zo 16. stor., z r. 1536, 1580 dvakrát a 1582). Z iných pamiatok slovo *záplata* v tomto význame nemáme doteraz doložené, resp. vyexcerpované. Slovo *záplata* nie je v tomto význame zachytené ani v kartotéke zo štúrovského obdobia, ani v prírastkoch kartotéky pre Slovník slovenského jazyka, ani v pripravovanej kartotéke pre slovenský nárečový slovník. V tomto význame ho neuvádzajú ani naše staršie slovníky — Bernolákov z r. 1825—1828, Jančovičov z r. 1848, Loosov z r. 1871, Kálalov z r. 1923, Tvrdeho z r. 1931 a 1933 a Hvozdžikov z r. 1937. Z doterajších historických a súčasných dokladov možno ho lokalizovať iba do Liptova. Potešilo by nás, keby nám čitatelia týchto riadkov vedeli podať hodnoverné informácie, či sa slovo *záplata* používa vo význame „kus poľa, role“ aj v ich rodnej obci.

A napokon treba ešte spomenúť, že v starej slovenčine bola okrem tejto záplaty (príbuznej so slovami *plátať, zaplátať*) ešte aj iná *záplata*, ktorá súvisí so slovesami *platiť, zaplatiť*. Toto homonymné slovo *záplata*² bolo významovo pomerne bohato členené. Označovalo sa ním platenie, platba vôbec (napr. *čas zaplati, termin zaplati* — 1763, Kamaldulský slovník, str. 39), *odmena* (obyč. peňažná) za prácu, za istú

službu, teda plat, pláca, mzda [napr. *Kdokolwek tebe něco pracowat bude, hned gemu dąg záplatu a záplata nağemnyka twého u teba owsem nech nezostawa* — 1757, Kamaldulské Písmo I, str. 602], ďalej finančná náhrada, poplatok za nejakú službu (napr. *Yonass... nassel hağow plawjcy se do Tarsys a dal zaplatu ġeho y dotu zessel dónho, aby se plawil s nyma do Tarsys* — 1756, Kamaldulské Písmo II, 289; porov. aj v Bernolákovom Slowári: *Záplata Kúpelná, od Kúpelu* a v Palkovičovom Česko-nemecko-latinskom slovníku z r. 1821: *záplata od lázně*) a zriedka i výhra, obyč. peňažitá pri hre (doklad je len z r. 1763 z Kamaldulského slovníka, str. 74: *brabeum, bei, n. odplata, záplata w hri*). A napokon slovo *záplata* má i širší všeobecný význam ako náhrada, odmena, dar ap. za dobré činy, resp. trest, odplata za zlé skutky (napr. *Ottam ho tsekáme, zas na svet zjidutzoho k/nam pri smertzi kásdoho; i na szúd, kde pevna zaplata* — Hlasz pobosneho spěvanya, Debretzin 1752, str. 12).

Bohatú významovú členitosť slova *záplata* dokumentuje aj Bernolákov Slowár aj Palkovičov Slovník. V obidvoch slovníkoch sa však nepostihol rozdiel medzi homonymami *záplata*¹ — 1. platenie, 2. mzda, 3. poplatok, 4. odmena, odplata a *záplata*² — kus látky alebo kože na zaplätanie diery. Skutočnosť, že ide o homonymá, postrehol J. Hvozdič, ktorý ako posledný uvádza slovo *záplata* i vo významoch a) zaplätanie, b) odplata. U P. Tvrdeho a v Slovníku slovenského jazyka *záplata* (od slovesa *zaplätít*) už nie je. V slovníkových kartotékach našli sme slovo *záplata* vo význame „výplata, mzda“ iba v kartotéke nárečového slovníka v doklade zo Szirmayho Šarišskej čítanky z r. 1875: *budzem mac zaplatu* — s vysvetlením „výplata“. Slovo *záplata* vo významoch „platenie, mzda, výplata; poplatok“ zaniklo v priebehu 19. storočia. Rezíduá týchto významov môžu byť ešte i dnes v daktorých slovenských nárečiach.

Záverom zhrňujeme: Vo vývine slovenského jazyka zaniklo slovo *záplata*² (od *plätít*) homonymné so slovom *záplata*¹ (od *plätat, zaplätat*). Pri slove *záplata*¹ (od *plätat*) zachoval sa v slovenských nárečiach v Liptove i starý význam tohto slova, doložený zo slovenčiny už v prvej polovici 16. storočia. Do slovenskej literatúry sa dostal tento výraz prostredníctvom Plávkovej poézie. U Plávku nejde o básnické obrazné využitie slova *záplata*, ale o slovo *záplata* v základnom nociónálnom význame.

ROZLIČNOSTI

O správnom používaní predložky vďaka

Predložka *vďaka* patrí medzi druhotné predložky. Tieto predložky vznikli z iných (plnovýznamových) slov, napr. zo substantív, prísloviek alebo z jednotlivých tvarov plnovýznamových slov. Ak tieto slová fungujú ako predložky, strácajú významovú samostatnosť, prestávajú byť vetným členom a nadobúdajú charakter pomocného slova. Druhotné predložky si však čiastočne zachovávajú svoj vecný význam, ktorý ešte poukazuje na ich pôvod. Také sú napr. predložky *okolo*, *neďaleko*, *ohľadom*, *začiatkom*, *v záujme*, *pomocou* atď.¹

Predložka *vďaka* súvisí so slovesom *vďačiť niekomu, niečomu*. Bezprostredne vznikla z nominatívu substantíva *vďaka*, ktoré vyjadruje zaviazanosť, povďačnosť, ďakovanie, pocit záväzku prejavíť uznanie za preukázané dobro, vďačnosť. V Slovníku slovenského jazyka (V, 34—35) sa význam predložky *vďaka* vysvetľuje takto: pomocou, za pomoci, zásluhou niečoho, vďačiac niečomu. Aj z tohto výkladu vidieť, že predložka *vďaka* významovo súvisí so slovami *vďačiť* a *vďaka*, vyjadruje teda príčinu, ktorej následok hodnotíme kladne, prípadne neutrálnu príčinu bez výraznejšieho kladného následku. Nemôže však vyjadrovať príčinu, ktorá má za následok záporný, negatívny jav.² Z toho vychodí, že túto predložku nemožno použiť napr. vo vete *Vďaka silnému krupobitiu sa zničila veľká časť budúcej úrody*. V takomto prípade predložka *vďaka* nie je na vyjadrenie príčiny primeraná. Namiesto nej treba použiť neutrálnejšie sekundárne predložky, napr. *v dôsledku*, *následkom*, *vplyvom*, *pod vplyvom* atď. alebo primárnu príčinnú predložku *pre*. Teda *v dôsledku (následkom, vplyvom, pod vplyvom) silného krupobitia (pre silné krupobitie) sa zničila veľká časť budúcej úrody*.

Na záver môžeme zhrnúť, že predložka *vďaka* vyjadruje príčinu s kladným následkom, a nie so záporným. Správne použitie predložky *vďaka* ilustrujú napr. tieto vety: *Vďaka energickému zakročeniu šla práca od ruky*. — *Vďaka krásnemu počasiu sme prežili príjemnú dovolenku na horách*.

J. Skladaná

---

¹ Porov. *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 620.

² Porov. J. Oravec, *Slovenské predložky v praxi*, Bratislava 1968, 191.

Výslovnosť niektorých francúzskych mien

Každý jednotlivec verejne reprodukovajúci cudzie myšlienky v rozhlase alebo v televízii by si mal uvedomiť, že ho sledujú tisíce poslucháčov, ktorí si pozorne všimajú jeho prejav. Hoci zostavovateľ správ alebo iných hovorených relácií rešpektuje pri svojej práci jazykové a štylistické normy a hoci hlásateľ pozná platné ortoepické pravidlá slovenského jazyka, predsa sa pri počúvaní rozhlasu a televízie občas odvádza pozornosť poslucháča od sledovania obsahu na sledovanie formy jazykového prejavu hlásateľa. Stáva sa tak napr. pri čítaní cudzích mien (zemepisných i osobných).

Ideálne by bolo, keby televízni a rozhlasoví hlásatelia a hlásateľky aspoň pasívne ovládali okrem ruštiny ešte ďalšie tri svetové jazyky, a to: angličtinu, francúzštinu a nemčinu (a prípadne iné). Keby nebolo možné splniť túto podmienku, mala by sa žiadať okrem dobrého ovládania dvoch cudzích jazykov aj znalosť aspoň hlavných zásad výslovnosti pri čítaní textu ďalších troch jazykov. Dakedy sa nespĺňa táto požiadavka, a preto pôsobí veľmi nepríjemným dojmom, keď hlásateľ alebo hlásateľka prečíta cudzí regionálny názov alebo meno nesprávne alebo s rozpakmi. Poukážeme na niektoré prípady, ktoré sme si poznačili pri počúvaní rozhlasu a televízie.

Napr.: 10. 11. 1970 sa v televíznych správach o 22. hod. vyskytlo meno malého francúzskeho mestečka *Colombey-les-Deux-Eglises*, kde pochovali generála de Gaulla. Raz prvú časť názvu hlásateľa čítali ako [kolōb] a raz správne [kolōbe]. Ostatné tri časti miestneho názvu prečítali správne. — Dňa 1. 11. 1970 bola v televíznych správach o 22. hod. zmienka o nešťastnej malej lokalite pri Grenobli s menom *Saint-Laurent-du-Pont*. Tu sa nachádzal smutne preslávený podnik „Cinq-Sept“, v ktorom pri zábave zhorelo vyše stoštyridsať mladých ľudí. Hlásateľka názov mestečka čítala takto: *san lorent* — ostatok bol nezrozumiteľný. Správne má byť: [sē lorā dū pō]. A do tretice: Dňa 12. 4. 1971 v televíznych správach o 21,40 hod. vyslovovala hlásateľka mená francúzskych mestečiek *Saint-Jean-de-Luz* a *Hendaye* takto: Prvú časť názvu vôbec nevyslovila, ďalšia časť [žā de lüz] bola správna, ale druhé meno vyznelo veľmi nejasne ako [ñde], hoci je tu jasná nosovka [ādaɲ].

Pri osobných menách je situácia ešte zložitejšia. Keďže sa vyskytujú oveľa častejšie, mala by sa im venovať ešte väčšia pozornosť. Všimli sme si, že doteraz to tak nie je. Uvedieme konkrétne prípady.

Dňa 21. 5. 1971 o 18,30 hod. v prehľade rozhlasových programov hlásateľ prečítal meno Nathalie Sarrautovej ako [natali sarat-o-vej], hoci má byť správne [natali sarot-ovej]. Dňa 17. 2. 1971 v televíznych správach o 19. hod. hlásateľ meno *Matisse* v druhom páde prečítal ako [mātesa].

Menších chýb proti správnej výslovnosti francúzskych mien by sa našlo aj viacej. Z tých, ktoré sme si stihli zaznačiť pri sledovaní televíznych a rozhlasových programov, sme uviedli len najnápadnejšie. Ale netreba vešať hlavu! Máme našťastie dobrý francúzsky výslovnostný (ortoepický) slovník,¹ v ktorom nájdeme výslovnosť všetkých slov základnej slovnej zásoby v prvom zväzku, kým v druhom zväzku zasa výslovnosť všetkých vlastných mien (aj s krajovými odlišnosťami).

Bolo by dobre a poslúžilo by veci, keby si tento slovník zaobstarali všetky rozhlasové a televízne štúdiá. Odstránila by sa takto jedna nepríjemnosť pri počúvaní správ a aj z tejto stránky by sa zlepšila úroveň jazykového prejavu našich hlásateľov.

G. Podolcová

Vysoké Tatry z trocha iného aspektu

Vysoké Tatry boli, sú a budú pre obyvateľov Slovenska vrcholom prírodných krás. Ale dnešné Tatry už nie sú iba prekrásne vrchy, ale aj hotely, doprava, služby, slovom všetko, čo tu slúži na zrekreovanie.

Najmä v letnej sezóne sa hovorí o Tatrách a hlavne o ich vybavení aj kriticky. Aj tu si chceme všimnúť zdanlivé maličkosti, ktoré sa nám v Tatrách nepáčili.

Ide o jazykovú stránku textov cestovných lístkov a orientačných tabúľ. Lístok na sedačkový výťah, ktorý vydalo Ústredné telovýchovné zariadenie ČSZTV v Lyžiarskom areáli Štrbské Pleso, má takýto text: *seďačka ku mostíkom, zpiatočný lístok (hore—dole)*. V tomto texte je niekoľko jazykových, resp. pravopisných chýb.

Názvom *seďačka* označujeme podľa Slovníka slovenského jazyka (zv. IV., str. 42) 1. nábytok slúžiaci na sedenie, okrúhle alebo štvorcové sedadlo bez operadla, 2. sedadlo na turistických sedačkových výťahoch: *seďačkový výťah, sedačková lanovka*, zariadenie na dopravu turistov na prudké svahy. Na cestovnom lístku nemá byť výraz *seďačka*, ale *seďačkový výťah (lanovka)*. Ide tu totiž o všeobecné pomenovanie dopravného prostriedku, a nie o sedačku s konkrétnym číslom.

Nesprávna (a zbytočná) je aj vokalizácia predložky *k*. Slovo, ktoré nasleduje po predložke (*mostíkom*), nezačína sa ani na tú istú spoluhlásku, ktorá je v predložke (porov. *ku katedrále*), ani na jej znelostný pár (porov. *ku gajdošovi*), ani neobsahuje na druhom alebo treťom mieste takú istú spoluhlásku alebo párovú čo do znelosti i čo do ostrosti. Spojenie *k mostíkom* (foneticky *g^hmostíkom*) sa teda dá dobre

¹ Léon Warnant, *Dictionnaire de la prononciation française I., II.*, Gembloux 1964.

a ľahko vysloviť. Predložka *k* sa niekedy vokalizuje viac, ako je to potrebné, ale len v beletrii, a to viac u autorov zo stredného Slovenska. V našom prípade však nejde o prejav umeleckého štýlu.

Chybné je napísané slovo *zpiatočný* — už od r. 1953 píšeme podľa výslovnosti *spiatočný*. Nazdávame sa, že už prídavné meno *spiatočný* označuje, že lístok platí tam i späť, zbytočné je teda uvádzať ešte v zátvorke: *hore — dole*. Vhodnejšie by bolo *ta i späť*, keďže ide o písomný prejav, a nie o hovorenú reč.

Iným nedostatkom, ktorý kazí dojem z krás Tatier, bola nedôslednosť v písaní veľkých písmen na lístku ČSD. V prvom riadku je napísané *Visutá lanovka na Lomnický štít* a bližšie určenie *Skalnaté Pleso — Lomnický štít a späť*. Pri druhom názve ide o štít vo vlastnom zmysle slova, nie o osadu, preto malo byť malé *š* (*Lomnický štít*).

Tretia vec, ktorá nás v Tatrách zarazila, bola orientačná tabuľka ukazujúca smer a vzdialenosť lanovky v Tatranskej Lomnici. Bolo na nej napísané *vysutá lanovka*. Prekvapuje, že takú elementárnu chybu necháme celé mesiace na verejnom a veľmi frekventovanom mieste. Veď aj jazykovo osobitne neškolený človek vie, že ide o prídavné meno odvodené od slova *visieť* (*visieť — visutý*, podobne *tieť — tekutý*); doprava sa totiž uskutočňuje v kabínach zavesených (visiacich) na lane.

Nuž teda, nekaľme krásy Tatier prejavmi, ktoré kazia slovenčinu.

G. Valkovičová

Včelník, domec na úle, včelínok, či včelínček?

S prudkým rozmachom poľnohospodárskej výroby v posledných desaťročiach súvisí i nebývalý rozvoj poľnohospodárskej literatúry. To má za následok okrem iného i celý rad terminologických problémov. Pri jednom z nich — a to z odvetvia včelárstva — by sme sa chceli pristiaviť.

Včelárska stavba pre väčší počet úľov sa jednotne označuje ako *včelín*. Ináč je to s označovaním menšej stavby (zariadenia) pre menší počet úľov, spravidla pre 3—5 úľov. Tu je slovenská včelárska literatúra nejednotná.

Česká včelárska literatúra takúto stavbu označuje termínom *včelník*. Tento termín prevzali i niektorí naši autori. Dostal sa aj do učebníc pre poľnohospodárske školy. Napr. v učebnici *B ř e n e k — Š t o l f a, Špeciálny chov malých hospodárskych zvierat* (SVPL, Bratislava 1963, preložil Ing. Ján Hianik) sa na str. 143 vysvetľuje termín *včelník* takto: „Pod pojmom včelník rozumieme umiestnenie niekoľkých úľov pod spoločnou strechou.“

Zoberme si na pomoc Slovník slovenského jazyka V (SAV, Bratislava 1965). Tu sa na str. 33 podoba *včelník*² hodnotí ako nárečový výraz pre *včelín*.

Ako vidíme, termínom *včelník*² sa neoznačuje stavba (zariadenie) pre 3—5 úľov, pričom vo význame „včelín“ sa tento termín hodnotí ako nespisovné slovo. Gašparíková — Kamiš v *Slovensko-českom slovníku* (SPN, Praha 1967) na str. 661 slovo *včelník* uvádzajú len ako botanický názov. Azda aj preto sa v novších včelárskych publikáciách s ním stretáme menej. Niektorí autori začali na pomenovanie stavby pre 3—5 úľov používať termíny *domec*, *domec pre úle*, *domec na úle*, *úľový domec*. K. Novacký vo *Včelárstve* (SVPL, Bratislava 1957) hovorí o domcoch pre úle na str. 207, 208 a 209. J. Komora a kol. v knihe *Mladý včelár* (SPN, Bratislava 1965) hovorí o domci na str. 24 a 172, kde sa *domec* vysvetľuje ako „prenosná búdka, spoločné obydlie pre viac včelstiev“. E. Švancer v knihe *Začíname včeláriť* (Príroda, Bratislava 1969) uvádza *domec* na str. 54, V. Čavojský a kol. vo *Včelárstve* (Príroda, Bratislava 1969) používa tieto termíny na str. 39, 43, 44 a 87. Na str. 44 čítame: „Domec na úle je kryt pre 3—5 úľov, ktorý ich chráni proti poveternostným vplyvom.“ Vidíme, že medzi týmto vysvetlením a vysvetlením v knihe *Mladý včelár* je podstatný rozdiel. Naproti tomu vysvetlenie v knihe *Včelárstvo* sa zhoduje s vysvetlením termínu *včelník* v učebnici *Špeciálny chov malých hospodárskych zvierat*. Čavojský a kol. na str. 87 ďalej pokračuje: „Domce (včelníky) ... do istej miery spájajú výhody včelína a včelnice.“ Najširšie o domcoch píše V. Križan v knihe *Včelárska technika* (Príroda, Bratislava 1969). Na str. 339 čítame: „Domce neskoršie nahradili batérie, ktoré sa mohli ukladať na seba.“ Definíciu termínu však nepodal.

Termíny *domec*, *úľový domec* alebo *domec na úle* sú síce významovo priezračnejšie a jednoznačnejšie ako termín *včelník*, no vzbudzujú predstavu domu (psychologická asociácia). Okrem toho ide pri nich o združené dvojslovné a trojslovné pomenovania, z čoho vyplýva istá ťažkopádnosť pri ich používaní.

Ako sa teda to, čo sa v češtine označuje ako *včelník*, má správne volať po slovensky? Na pomoc si znova zoberieme Slovník slovenského jazyka. Pri hesle *včelín* sa uvádza i zdrobnenina *včelínok* a vysvetľuje sa ako „malý včelín pre 3—5 úľov“. Z vecnej stránky je to presne to, čo hľadáme, ale podoba *včelínok* nás neuspokojuje z jazykovej stránky. Zdrobneniny tohto typu nie sú ústrojnité. (Porov. napr. hodnotenie slova *domok* v seriáli *Čítame Slovník slovenského jazyka*, KS 2, 1968, 264). Vhodnejšia a organickejšia je podoba *včelínček*.

Termín *včelínček* je významovo priezračný, jasný a jednoznačný, nedáva možnosť iného chápania a vysvetľovania. Ide o jednoslovné pomenovanie odvodené od všeobecne známeho, ustáleného a používaného

termínu. Vhodne a logicky zapadá do súboru včelárskych termínov. Veríme, že ani včelárski odborníci nebudú mať proti nemu výhrady a nebudú sa mu vyhýbať.

Termín *včelínček* treba rešpektovať aj vo včelárskych prácach; nemá sa nahrádzať termínmi *včelník*, *domec*, *úľový domec*, *domec na úle*, *včelínok*.

J. Václavík

SPRÁVY A POSUDKY

Ako rozvíjať jazykovú kultúru žiakov

Ešte pred smolenickou konferenciou o kultúre spisovnej slovenčiny koncom roka 1966 vtedajšie Povereníctvo školstva v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV uskutočnilo inšpekciu na 14 vybraných školách, aby sa okrem iného preskúmala úroveň jazykovej kultúry žiakov a ich učiteľov najmä v hovorenom prejave. Zistila sa iba priemerná úroveň v školách stredného Slovenska a ešte nižšia na východnom a západnom Slovensku. A tak tým viac potešuje, že práve učiteľ pôsobiaci v jednej z týchto oblastí, v západoslovenskej Základnej deväťročnej škole v Jure pri Bratislave, prichádza ostatným učiteľom na pomoc knižkou *Rozvíjanie jazykovej kultúry žiakov* (SPN, Bratislava 1970, strán 187).

O rečové prejavy svojich žiakov sa J. Janek svedomito stará už vyše 30 rokov. V príručke píše o metódach, ktoré pri tom použil, o ťažkostiach, s ktorými sa boril.* V úvode sa hlási k záverom smolenickej konferencie a skutkom dokazuje, že nesklamal optimizmus jej účastníkov vyslovený v tom zmysle, že škola má byť základným činiteľom v utváraní jazykovej kultúry.

Svoju prácu začína J. Janek kapitolkou o rozširovaní slovnej zásoby žiakov. V prvom rade ich učí správne a výstižne pomenovať predmety a javy. Robí tak vo všetkých zložkách slovenského jazyka ako učebného predmetu, najmä však na hodinách slohu. Zo slohových postupov

---

* Didaktickú stránku postupov v príručke hodnotíme v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole. Na tomto mieste chceli by sme poukázať na prínos jazykovej stránky do učebného obsahu roč. 6—9.

najviac pozornosti venuje rozprávaniu a opisu (J. Janek ich nazýva tradične útvarmi, aj keď je zrejmé, že ide o postup).

Pri nácviku rozprávania veľmi správne sústreďuje pozornosť na sloveso a na jeho lexikálny význam. Z dlhoročnej praxe vie, že žiaci najskôr z nevedomosti nepremýšľajú nad výrazom a nadmerne používajú bežné slová ako *robiť, dať, vziať, byť* a i. Napríklad slovesom *dať* vyjadria významy „odovzdať, darovať, podať, poskytnúť“ a pod. V takomto zmysle hovorí Janek o používaní „plnovýznamových slovies“ (21).

Pri opisoch predmetov vedie Janek žiakov k tomu, aby skutočnosť vnímavo pozorovali a detailne si ju uvedomovali. Až potom žiada, aby sa o nej vyjadrili. Autor poukazuje na množstvo nepresných názvov vecí v reči svojich žiakov (napr. *miestnosť* na *odber batožiny* namiesto *úschovňa batožiny*, *malý hostinec* namiesto *bufet*) i nespisovných výrazov (*výpravči* namiesto *výpravca*, *spešnina* namiesto *rýchlotovar* a i.). Pri nácviku opisu osobitne sa zaoberá synonymiou prídavných mien. S ňou oboznamuje žiakov už na hodinách gramatiky a nezabúda na ňu ani v literárnej výchove pri čítaní a rozборе ukážok. Pravdaže, J. Janek osobitne nacvičuje i výber prísloviak napr. tak, že dáva žiakom dispozície s konkrétnou úlohou, napr.: Vyjadrite príslovkami, ako tečie voda.

Pri odbornom opise oboznamuje žiakov s odbornými názvami a pritom ich učí rozlišovať odborný opis od umeleckého opisu s obraznými výrazmi. Tu by sme však poznamenali, že aj pri odborných opisoch alebo pri opisoch pracovných činností J. Janek inklinuje viac k nácviku útvarov s jazykovými prostriedkami umeleckého štýlu. V príručke kladne hodnotí najmä opisy „živé, pútavé“ (93, 95).

Čo sa týka praktických písomností, za najpotrebnejšie pokladá naučiť žiakov písať listy. Uvádza celý rad klíšé a frázy na začiatku listov (*Predom svojho listu Ťa srdečne pozdravujem...*), nesprávnych oslovení (*Pane profesore!*), nespisovných výrazov (*píšem Ti dosť pozde, behom mesiaca Ti pošlem*), chybných gramatických tvarov (*poslal ste mi*), ktorým sa majú žiaci vyhýbať.

Aj pri nácviku správ a referátov poukazuje na nesprávne vyjadrenia, ktoré žiaci preberajú z prejavov na schôdzkach a z novinárskej reči (*zahajovať, zdeľovať, jedná sa o...*, *prevádzať opravu*). No žiaci sa aj sami z nedostatku poučenia o jazykových javoch vyjadrujú chybne, napr. *nastúpila hlavná časť programu* namiesto *začala sa*, *oboznámili nás o hlavných bodoch* namiesto *s hlavnými bodmi*. V druhom príklade ide o nesprávnu väzbu. Treba oceniť, že slovesným väzbám a predložkovým výrazom prebojáva J. Janek širšie miesto v učebnom obsahu. Pritom pripomína učiteľom jazykovedné práce s príslušnou tematikou (J. O r a v e c, *Väzba slovies v slovenčine*).

J. Janek trpezlivo učí žiakov zostavovať vetu. Teda nielen vetu rozoberať, ale skonštruovať ju tak, aby mala zmysel a logickú stavbu. Na

to J. Janek ponúka učiteľom rozličné typy štylizovaných cvičení. Sú to zväčša výborné, výdatné cvičenia, ibaže k daktorým by sa žiadalo spresniť návod, alebo vetu, ktorú má žiak preštylizovať, uviesť do kontextu, aby si uvedomil, kde je v pôvodnej vete chyba.

Ako sme už povedali, v cvičeniach Janek často dáva žiakom utvoriť vetu. Vo vyučovaní materinského jazyka je to metóda bežná, ale nebýva efektívna vtedy, keď žiaci na výstavbu vety použijú iba slová zo svojej najbežnejšej slovnej zásoby. J. Janek ukazuje práve opak: najprv so žiakmi výraz rozoberie, poučí ich o ňom a až potom im ho dá upotrebiť vo vete. V prípravnej práci naplno využíva porovnávanie a diferenciaciu jazykových javov. Žiak má napr. uvážiť — pravda na základe predchádzajúceho vysvetlenia —, ktorý z dvoch výrazov je správny (*pozdí — mešká, pohmoždiť — pomliaždiť, kolo — bicykel*); žiak má nájsť neepisovné výrazy vo vetách (*To bola podivaná! Hokej skončil našim porazením*). Podobne pracujú Janekovi žiaci i s vetnými a súvetnými konštrukciami.

Všetky Janekove postupy pri skultúrňovaní žiackych jazykových prejavov majú črty preventívnej prípravy na vypestovanie zručnosti pohodotovo použiť jazykový prostriedok pri nácviku slohových útvarov na hodinách slohu. J. Janek je jeden z mála učiteľov, ktorí okrem rozboru kompozičnej stránky útvaru pripravujú žiakov aj na jeho jazykovú stránku. V tom je pokrok Janekovho vyučovania. Vie spojiť slohovú zložku s gramatikou a s náukou o slovnej zásobe. V tomto spätnom spojení vidí účinný didaktický prostriedok na motiváciu učiva z gramatiky, ktoré inak býva pre žiakov málo zaujímavé. — Dakedy však spája so slohovou výchovou aj učivo z pravopisu. Proti tomuto postupu nemožno mať výhrady, ak sa žiaci súbežne učia vyjadrovať i správne písať. Chceli by sme však upozorniť na to, že takéto spojenie neradno uskutočniť, ak by sa mala poškodiť slohová stránka prejavu. Napr. vybranými slovami s ypsilonom po s je presýtená časť slohovej ukážky s názvom *V sychravom počasi* {124}: *Zjedol posledný kúsok sypkého syra, ktorý našiel doma v sypárni. Sýty však nebol. Celou cestou ho drglovalo. Ochorel na osýpky.*

Napokon by sme chceli upozorniť i na to, že v budúcom vydaní by bolo treba spresniť názvy niekoľkých citovaných diel, napr. J. O r a v e c, *Slovenské predložky* (správne: *Slovenské predložky v praxi*), E. P a u l i n y — J. H o l ý, *Slovenský jazyk pre stredné školy* (správne: *Slovenský jazyk pre stredné všeobecnovzdelávacie a odborné školy*).

Celkove je Janekova knižka dôkazom svedomitej práce učiteľa, ktorému záleží nielen na úrovni vyučovania vlastných žiakov, ale na úrovni predmetu slovenský jazyk vo všetkých školách. Posilnenie kultúry rečových prejavov žiakov vidí nie iba v metódach, ale rovnako aj v náplni učebného obsahu. Svedčia o tom témy, ktoré J. Janek vnáša do ob-

sahu: lexikálny význam pomenovaní, hodnotenie výrazov z hľadiska spisovnosti a slohovej primeranosti, prehĺbenie témy o slovoslede a skladbe, ale najmä spojenie gramatickej zložky predmetu so slohovou zložkou. Za to, že Janek ponúkol učiteľom dobrú a poučnú príručku, treba mu poďakovať a želať si, aby naša škola mala čo najviac učiteľov s takým hlbokým záujmom o odbor a s takým príkladným vzťahom k materinskej reči.

V. Betáková

Učebnica literatúry a niektoré „módne“ slová a spojenia

Predvlani sa dostala žiakom do rúk *Literatúra pre 3. roč. SVŠ a 4. roč. SOŠ* (SPN, Bratislava 1969). S jazykovou úrovňou tejto publikácie by sme mohli byť spokojní, keby sa do dobrého a zrejme uvedomene kultivovaného autorovho jazyka nebol zavše vtisol ten horší „úzus“ súčasnej publicistiky. Aj o jazyku niektorých literárnovedných publikácií alebo článkov a drobnejších príspevkov dalo by sa hovoriť kriticky. No tak či onak — zvyčajne tu ide o ľahostajný vzťah k spisovnému jazyku, v ktorom sa píšú a uverejňujú. Odborný štýl a slovník súčasnej slovenčiny nevelmi zmodernizujú nesprávne alebo pohodlne prevzaté výrazy.

Pripomienky k nesprávnym alebo jednostranne používaným slovám, chybným väzbám atď. v učebnici nebudú vyčerpávajúcim rozborom, lebo jej ináč dobrú jazykovú úroveň narušajú zväčša iba „módne“ a živelne sa uplatňujúce lexikálne prvky a spojenia, ktoré nemožno chváliť.

Sloveso *objavovať sa* (*objavuje sa potreba*, str. 11) nachádzame vo význame „zjaviť sa, zjavovať sa, neočakávane prísť, ukázať sa“. Zvratná podoba je správna v tomto prípade s predponou *z-*: *zjaviť sa*, no neodôvodnene sa zanedbáva. V publikácii ide o preklad citátu z Mukařovského, kde by namiesto *objavuje sa* bolo adekvátnejšie iné sloveso: *Predovšetkým vzniká (ukazuje sa) potreba povýšiť za východiskový predpoklad* atď.

Nemálo sa už napísalo o termíne *dopisovateľ novín* [16, 22], a predsa musíme opakovať, že správne má byť *prispievateľ, spravodajca, korešpondent*.

V hovorených prejavoch i publikovaných textoch sa často vyskytuje nesprávne slovo *odkaz* vo význame „dedičstvo, tradícia, dielo, idea, ktoré vznikli v minulosti a aktuálne sú podnes“. SSJ II v tomto význame hodnotí slovo *odkaz* ako knižné. V spomínanej učebnici literatúry sa so subst. *odkaz* stretáme v spojeniach *estetický odkaz ruských realistov* [18, ale na str. 20 vhodnejšie... *sa hlási k tomuto dedičstvu*], *k odkazu umeleckej avantgardy* [24], *k umeleckému odkazu* [69], *k odkazu starších generácií* [151], *odkaz ľudovej poézie* [197] atď. V podobných prípadoch by sa nemalo zabúdať na menej používané termíny *dedičstvo, tradícia* [156].

Podobne sloveso *dokázať* (*ako ju dokážu zachovať*, 21) vo význame „vedieť“ nemožno uprednostňovať pred slovesom *vedieť* (*ako ju vedieť zachovať*), lebo v slovenčine je sloveso *dokázať* zvyčajné vo význame „podať dôkaz“ [správne na str. 144, 145].

Podstatné meno *chrabrosť* [23] i príd. meno *chrabrý* SSJ I klasifikuje ako knižné — bežnejšie sú tu výrazy *udatnosť, smelosť, udatný, smelý* a pod.

V spojení *vývodili... témy* [23] má byť správne *uprednostňovali sa, stáli na prvom mieste, dominovali témy*. SSJ V sloveso *vývodit* označuje ako české, knižné.

Citát z A. Camusa „Čo ma zaujíma, je vedieť, ako sa treba chovať, keď neveríme ani v boha, ani v rozum“ [31] je neobratný doslovný preklad, no všimame si v ňom často vyčítované nesprávne sloveso *chovať sa* vo význame „správať sa, konať, postupovať“.

Na str. 32 *nahliada autor do protirečivých zážitkov a pocitov človeka*. Sloveso *nahliadať* pociťujeme ako zastarané, aj keď ho SSJ II takto nehodnotí. Adekvátnejší by tu bol výraz *vnikať, prenikať* a pod.

V súčasnej publicistike i v hovorených prejavoch sa jednostranne a živelne používa subst. *rad* vo význame „neurčitý počet, mnoho“ [prevažne v spojení *celý rad dačoho*]. V učebnici literatúry napr. čítame: *napísal celý rad literárno-kritických eseji* [33], *celý rad postáv, celý rad námetov* [136], *celý rad básní* [140], *celý rad jednoduchých... právd* [142], *celý rad nových prvkov* [204], *celý rad svojich autorov* [212]. Namiesto slov *množstvo, viacero, niekoľko, dosť* a pod. používa sa tu príčasto spojenie *celý rad*.

Za zastarané tvary *ustrnutie* [jednostranné *ustrnutie iba na klasických formách*, 23], *ustrnutý* [proti *ustrnutým akademickým formám*, 36; *ustrnutého modelu*, 87] má slovenčina primeranejšie výrazy *zmeravenie, meravosť, skostnatenosť, zmeravený, skostnatený*.

Prídavné meno *vyprahnutý* [o *vyprahnutých poliach*, 48] nie je ani tak zastarané (SSJ V), ako skôr v spisovnej slovenčine nesprávne slovo na označenie toho, čo býva *vysušené, vyschnuté, suché*.

Aj sloveso *prelinať sa* [vo *svetovej dramatickej tvorbe sa... prelínajú rozličné myšlienkové a umelecké prúdy*, 61] kvalifikuje SSJ III ako knižné; vhodnejšie by boli výrazy *prepletať sa, miešať sa, križovať sa* atď.

Občas ešte počujeme a v denej tlači nachádzame slovo *protajšok* [sú to vlastne *dva protajšky*, 88]. SSJ III toto podstatné meno neuvádza, ale prídavné meno *protajší* označuje za české slovo, namiesto ktorého má slovenčina výrazy *náprotivný, protiahlý, protiležiaci*. Podstatné meno *protajšok* možno podľa zmyslu nahradiť slovami *náprotivok, doplnok, obdoba, protipól, pendant*.

Tradičná frekvencia zastaraných výrazov *ličenie, ličiť* [najmä pri *ličení dramatických situácií*, 89] ako literárnovedných termínov vzbudzuje dojem, že slovenčina nemá adekvátny výraz na označenie tohto druhu literárneho postupu. SSJ II uvádza sloveso *ličiť* vo význame „opisovať udalosti [živo, pútavo atď.]“ bez hodnotenia, ale substantívny tvar nezachyuje. V češtine *ličení* = popisování, popis přírody atď. (F. Trávníček, *Slovník jazyka českého*, 845). Nazdávame sa, že domáce slová *vykreslenie, opis, opísanie* sú plnohodnotnou náhradou za *ličenie*.

Jednostranné a preexponované používanie prídavného mena *samotný* aj namiesto vymedzovacieho zámena *sám* stalo sa priam nákazlivé. SSJ IV adjektívum *samotný* hodnotí ako bežnejšie, zdôrazňujúce zámeno *sám*. (V našom prípade: *samotní tvorcovia teórie*, 42; *samotným názvom*, 173.) Výrazy *sám* a *samotný* sú dve rozdielne slová s odlišnými významami. V uvedených spoje-

niach stačí na zdôraznenie osoby alebo veci zámeno *sám* (*už sám názov naznačuje, že sami tvorcovia teórie* atď.). Prídavné meno *samotný* vyjadruje osamotenie, osamotenosť a súvisí so subst. *samota*, *osamotenosť*.

Slovesu *vyporiadať sa* (na str. 142 citát: *Vyporiadavam sa v nich so všetkými...*) sa už venovalo veľa pozornosti, preto by nemalo byť nijakým problémom používať namiesto neho správne *vyrovnať sa*.

Podstatné meno *špička* kvalifikuje SSJ IV takmer vo všetkých významoch ako hovorový výraz. V našom prípade (podobných je viacej) citát... *kontaktov so špičkami súvekej svetovej prózy...* (204) by mal znieť s *vrcholkami i súčasnej svetovej prózy*.

Viacero (možno dosť) slov, termínov a spojení sa v súčasnom hovorenom i tlačenom prejave používa príčasto, akoby slovenčina nemala bohatú zásobu synonym. Je to zo strany autora v podstate ľahostajnosť voči vlastnému spisovnému prejavu. V posudzovanej učebnici napr. komparatívny tvar adjektíva *ďaleký* — *ďalší* v najrozličnejších spojeniach celkom vytisol primeranejšie a správnejšie výrazy, resp. tvary *iný, nasledujúci, nový; viaceri, ostatní, mnohí* atď. Vari podvedome sa preferuje aj príslovka *ďalej* na úkor výrazov *aj, tiež, taktiež, podobne, rovnako, potom, okrem toho*. Okrem adjektíva *prostý* akoby v súčasnosti nejestvovali prídavné mená *jednoduchý, obyčajný*. Komparatív od príslovky *veľmi* je *väčšmi*, od príslovky *veľa* je *viac, viacej* — aspoň završujeme na správnom mieste komparatív *väčšmi*. Popri slovách *snaha, snažiť* sa máme aj výrazy *úsilie, usilovať sa*. Takisto sa zanedbáva sloveso *pokladať* (popri *považovať*). Aj príslovky *príliš* je priveľa, používa sa veľmi často a nadmieru. Spojka *keďže* akoby pri absolútnej frekvencii spojky *pretože* upadla do zabudnutia.

Termín *poviedka* začal sa používať po prvej svetovej vojne na označenie prozaického epického útvaru, „jehož kompozície ani tematika není vázána žádnými ustálenými pravidly“ (Slovník spisovného jazyka českého II, Praha 1964). SSJ III heslo *poviedka* vysvetľuje ako rozprávanie o nejakej udalosti; v literárnovednej terminológii podľa SSJ *poviedka* znamená „umelecký epický prozaický útvar menšieho rozsahu s jednoduchou stavbou a jednoduchším dejom (opisuje sa spravidla jedna udalosť): dedinská p., satirická p., filmová p.; písať p-y“ (SSJ III, 371).

Význam termínu *poviedka* sa v slovenčine oproti východiskovému čes. termínu *povídka* posunul, čo pozorujeme aj pri iných prevzatých slovách. Náplň výrazu *poviedka* však zodpovedá náplni termínu *rozprávka*, ktorým označovali donedávna svoje prozaické práce aj sami slovenskí autori. Za ostatných stačí veri spomenúť Hronského, ktorý napísal napr. *Podpolianske rozprávky*. Heslo *rozprávka* je v SSJ III neúplné. Pri výklade 1. významu: „vymyslený príbeh, obyč. zo života neskutočných bytostí...; poet. literárny útvar opisujúci príbehy zo života neskutočných bytostí“ (teda *ľudové rozprávky, príp. prstonárodné povesti, rozprávky pre mládež* atď.) chýba charakteristika epického prozaického útvaru, ktorý sa zjednodušene uvádza pod heslom *poviedka*. Keby sa termínom *poviedka* v súčasnosti označovala iba próza neklasickej stavby, formy a netradičného obsahu, teda moderný literárny útvar „kompozične a tematicky nepridržajúci sa nijakých ustálených pravidiel“, hľadanie a používanie nového alebo odchodnejšieho termínu na takúto prózu dalo by sa vysvetliť i pochopiť. No ak čítame a počujeme, že už M. Ferienčík, Kukučín atď. písali

povedky, to sa dá vysvetliť iba nepozorným prístupom k vlastnému jazyku a vari aj k našej literatúre.

Autor Literatúry pre 3. roč. SVŠ a 4. roč. SOŠ používa termín *poviedka* triezvejšie a obmieňa ho výrazmi *próza*, *krátka próza*, *krátke prózy*, pričom ide o prózu súčasných a najsúčasnejších autorov.

Napokon treba spomenúť chybné predložkové spojenie po *stránke*, ktoré sa nepotrebné používa namiesto správneho spojenia *zo stránky*. V publikácii sme našli tieto prípady: *po ľudskej a umeleckej stránke* (25), *po ideovej stránke* (36), *po jazykovej stránke* (40, 185), *po slohovej stránke* (41, 78, 175) atď., ale na str. 100 je správne z *kompozičnej a štylistickej stránky*, ako má byť aj vo všetkých ostatných prípadoch.

O chybách a nesprávnostiach, s ktorými sa stretáme či už v hovorených prejavoch alebo v tlači, sa už popísalo veľa. Tu nám ani natoľko nešlo o spomenutú učebnicu literatúry (je to jednako jedna z najlepšie napísaných učebníc), chceli sme iba pripomenúť niektoré prípady, v ktorých by sa už naozaj nemalo hrešiť proti spisovnej slovenčine.

J. Nižnanský

SPYTOVALI STE SA

Názvy období zaľadnenia. — Z redakcie časopisu Slovenská archeológia sa nás spytovali, či možno pokladať za všeobecné podstatné mená, a teda písať s malými začiatočnými písmenami názvy období zaľadnenia Európy, ktoré vznikli z geografických názvov, alebo či tieto názvy treba chápať ako vlastné mená a písať ich s veľkými začiatočnými písmenami. Ide o názvy *günz*, *mindel*, *riss*, *würm* a o názvy medziľadových období *günz-mindel*, *mindel-riss* a *riss-würm*. Všetky uvedené pomenovania pochádzajú z názvov alpských riek.

Na pomenovanie jednotlivých období vývoja Zeme a zemskej kôry používajú sa zväčša názvy, ktoré vznikli z geografických, niekedy aj z kmeňových názvov. Napríklad pomenovanie *kambrium* (= najspodnejší útvar prvohôr) má meno podľa Cambria — keltského názvu Walesu, *perm* (= najmladší útvar prvohôr) je podľa názvu mesta Perm v ZSSR, *silúr* (= starší prvohorný útvar) je podľa názvu keltského kmeňa Siluri a pod. Názvy *kambrium*, *perm*, *silúr*, i keď vznikli z vlastných mien, pokladajú sa za všeobecné podstatné mená, a teda píšú sa s malými začiatočnými písmenami [pozri *Slovník slovenského jazyka I, III a IV*]. Podľa toho aj názvy období zaľadnenia (glaciálov) Európy treba pokladať za všeobecné podstatné mená, hoci vznikli z vlastných mien — z názvov alpských riek. Preto názvy glaciálov *günz*, *mindel*, *riss*, *würm* budeme písať s malými začiatočnými písmenami. Takisto budeme písať aj názvy medziľadových období (interglaciálov) *günz-mindel*, *mindel-riss*, *riss-würm*.

M. Považay

Cerpačka, pumpárka, šesťstotojka. — M. P. z Bratislavy: „V bratislavskom denníku Práca zo 7. apríla 1971 bola uverejnená táto správa: Na námestí Jan-

ka Kráľa v Košiciach včera ráno po siedmej hodine došlo k výbuchu benzínovej čerpacej stanice. — Len čo prišla k čerpačke Tatra 603, z ktorej vystúpil šofér, ozvala sa detonácia. Podlaha pumpy a kusy dláždenia i kameňov vyleteli do vzduchu. Duchapritomná pumpárka napriek tomu, že bola poranená na hlave a mala ohorené vlasy, okamžite požiar uhasila ručnými hasiacimi prístrojmi. Šeststotrojke vybil predné sklo, ináč poškodená nie je, pretože pumpárka a šofér ju odtlačili do vzdialenosti asi 15 metrov. — V citovanej správe som sa pozastavil nad slovami *čerpačka*, *pumpárka* a *šeststotrojka*. Sú v tomto texte vhodné?“

Podstatné meno *čerpačka* treba v spisovnej slovenčine pokladať za hovorové slovo. Vzniklo univerbizáciou, t. j. spojením dvojslovného pomenovania *čerpacia stanica*, *čerpacie zariadenie* tak, že sa príponou *-ka* substantivizoval prívlastok *čerpací*, ktorým sa v dvojslovnom pomenovaní charakterizuje základ spojenia. Tendencia po stručnosti patrí medzi znaky hovorového štýlu vôbec. Napríklad z dvojslovného pomenovania *obývacia miestnosť* vzniklo univerbizáciou hovorové slovo *obývačka*, zo spojenia *zasadacia miestnosť* je v hovorovom štýle výraz *zasadačka*, zo spojenia *minerálna voda* je hovorové slovo *minerálka*, zo spojenia *premietací prístroj* je hovorové slovo *premietkačka* atď. Takým istým postupom vzniklo z neutrálneho dvojslovného pomenovania *čerpacia stanica*, *čerpacie zariadenie* hovorové slovo *čerpačka*.

Podstatné meno *čerpačka* sa môže používať iba v hovorovom štýle, súkromnom styku, resp. ako charakterizačný prostriedok a pod. Nehodí sa však do úradnej novinovej správy. V takomto prípade musíme na pomenovanie zariadenia, kde motorové vozidlá čerpajú pohonné hmoty, používať bezpríznamkové dvojslovné pomenovania typu *čerpacia stanica*, *čerpacie zariadenie*, resp. *tankovacia stanica*, *tankovacie zariadenie*.

Podstatné meno *pumpa* vo význame „zariadenie na čerpanie kvapaliny alebo plynu“ (pozri *Slovník slovenského jazyka III*, 666) je v spisovnej slovenčine štylisticky neutrálne, napr. *ručná pumpa*, *piestová pumpa*. No vo význame „tankovacie zariadenie, zariadenie s čerpadlom“ má podstatné meno *pumpa* príznak hovorovosti (*Slovník slovenského jazyka III*, tamtiež). Z toho vychodí, že aj podstatné mená *pumpár*, resp. prechýlené *pumpárka*, ktoré slovotvorne súvisia s výrazom *pumpa* v 2. význame, treba v spisovnej slovenčine pokladať za hovorové. Na označenie pracovníka (pracovníčky), ktorý obsluhuje čerpacie zariadenie, v spisovnej slovenčine doteraz nemáme štylisticky neutrálne jednoslovné pomenovanie. Takého pracovníka (pracovníčku) nazývame *obsluhovačom* (*obsluhovačkou*) tohto zariadenia.

Aj podstatné meno *šeststotrojka* je podľa *Slovníka slovenského jazyka VI*, str. 100, hovorové; vzniklo univerbizáciou viacslovného pomenovania *auto značky Tatra 603*.

Z našej odpovede vyplýva, že podstatné mená *čerpačka*, *pumpa* (vo význame „tankovacie zariadenie“), *pumpár* a *šeststotrojka* sú v slovenčine hovorové. Ich používanie je štýlovo obmedzené. Nepatria do úradnej novinovej správy.

J. Jacko

Nie móčing, ale nožina. — P. Kováč-Varga z Bratislavy: „V predajniach má sa často počujem výraz *móčing*. Odkiaľ sa toto slovo vzalo a čo znamená? Mne nehovorí nič.“

Výraz *mócing*, ktorý možno dakedy počut v predajniach mäsa (najmä v Bratislave), dostal sa k nám z maďarčiny. Zistili sme to v starom maďarsko-slovenskom slovníku z r. 1848 od Š. Jančoviča; pri maďarskom slove *mócsing* uvádza autor slovenský ekvivalent *žilovatina*.

Mócing je druh šlachovitého glejovitého mäsa, pre ktoré sa v súčasnej slovenčine ustálil názov *nožina* (v češtine sa nazýva *klížka*). Ponúkaný preklad českého názvu, t. j. podobu *glejka* — napriek tomu, že ide o primeraný a ústrojný výraz — neprijali pracovníci mäsového priemyslu, lebo v ich pracovnom okruhu sa vžil spomenutý výraz *nožina*. Pokladáme ho za významovo priezračný názov, motivovaný tým, že glejovité mäso, ktoré sa ním pomenúva, je na prednej alebo na zadnej nohe nad kolenom. Výraz *nožina* pokladáme za jazykovo i vecne vyhovujúci.

I. Masár

NAPÍSAĽI STE NÁM

Vážená redakcia!

Príspevok J. Bartoša uverejnený v minuloročnom štvrtom čísle pod názvom *O jazykovej stránke učebníc pre prvý ročník základnej deväťročnej školy* ma podnietil napísať ešte niekoľko doplňujúcich poznámok k Šlabikáru pre 1. ročník. Pri každodennej spolupráci v minulom školskom roku s mojím synom som si v Šlabikári všimla aj niektoré ďalšie nedostatky.

V Šlabikári sú nesprávne uvedené názvy kvetov. Napr. *kašky* (s. 62, 73) namiesto *prvosienky*, *kamilky* (s. 99) namiesto *rumanček*, *muškát* (str. 90) namiesto *pelargónia*, *fuchsia* (str. 90) namiesto *fuchsia*. Vzhľadom na to, že žiaci prvého ročníka základnej deväťročnej školy sa učia nielen čítať, ale aj chápať význam prečítaných slov, textov a nenásilne si osvojiť formu spisovného vyjadrovania, je potrebné dbať na jazykovú i terminologickú správnosť aj v učebniciach.

Autori učebnice sa zaiste pri pomenovaní spomínaných odborných termínov pridržiavali Slovníka slovenského jazyka, kde sú názvy rastlín pomenované takisto ako v Šlabikári. Nevšimli si pritom, že oficiálne slovenské botanické názvoslovie, ktoré sa má používať nielen na školách, ale i v lesníckej a poľnohospodárskej praxi, je obsiahnuté v Slovenskej botanickej nomenklatúre (SAV, Bratislava 1954).

I keď si neosvojujem právo rozhodovať o tom, čoho by sa mali autori učebnice pridržiavať, predsa si myslím, že v tom prípade, keď ide o odborné názvoslovie, treba rešpektovať terminologickú príručku, v tomto prípade Slovenskú botanickú nomenklatúru. To isté by malo platiť aj pre autorov Slovníka slovenského jazyka, ktorý by sa nemal odkláňať od odbornej terminológie, ale práve naopak, plne sa s ňou stotožňovať. Keďže ide o spisovný jazyk, nemali by sa v SS uprednostňovať názvy z ľudovej botaniky (napr. v SS) je *prvosienka* uvedená ako ľudový názov kašky, podľa Slovenskej botanickej nomenklatúry je to naopak).

Takáto nejednotnosť by sa mala z našich kníh čo najrýchlejšie odstrániť. Zaiste by to pomohlo kultúre nášho spisovného jazyka.

M. Lenochová

Pomenovania nedozretého ovocia v sotáckom nárečí

Pokladám za svoju povinnosť reagovať na výzvu v článku *Hľadáme výraz* [KS 4, 1970, 17]. Na pomenovaniach nedozretého ovocia chcem ilustrovať lexikálne bohatstvo sotáckeho nárečia.

V celej sotáckej oblasti sa na označenie nedozretého ovocia používajú v prevažnej väčšine také názvy, v ktorých základe je skupina *pš-*, *pš-*, *pš-*. K nemu sa pridávajú prípony *-anki*, *-ienki*, *-inki*, *-enki*.

Termín *pšanki* pre nedozreté ovocie poznajú v obciach Kamienka, Ptičie, Udavské, Lackovce a Kamenica, *pšienki* v Papíne a *pšienki* v Hankovciach. V posledných dvoch prípadoch upozorňuje na seba diftong *ie*. Prítomnosť dvojhlásky *ie* s obidvoma výraznými komponentmi (*i + e*) je z fonologického hľadiska zaujímavá, pravda, jej frekvencia v sotáckom nárečí má obmedzený rozsah.

Pšinky sú známe v Jabloni, Zb. Dlhom, Hrabovci n. Lab., Lubiši a v Koškovciach, *pšienki* nachádzame v slovníku obce Jasenov, Modra, Koškovce.

Pšynki žijú v reči ľudu obce Rovné. Tu je dôsledná výslovnosť zadného *y*.

Slovotvorne všetky uvedené názvy súvisia so slovom *pes*. V reči sotáckeho ľudu podnes žijú výrazy typu *pša zarva*, *pša kreŕ*, *pša suka* ap. Známe sú i výroky *toto ňesuco dec aňi psoi* (tak sa povie o nedobrej strave) alebo *toto nezožere aňi pes, ňe to človek*. Čo sa týka spojení typu *pša zarva*, treba povedať, že sú lexikalizované a majú pejoratívny význam: *pša zarva* sa používa na označenie človeka, ktorý má veľa podobného so psom, je doslova „zarvatý zo psa“, jeho reč je ako brechot psa ap. Výraz *pša kreŕ* je vlastne hrubá nadávka, *pša suka* v prenesenom význame platí o žene so zlou povestou. Všetko, čo v týchto spojeniach súvisí so slovom *pes*, vyníma sa z kategórie kladných, dobrých vecí. Preto aj nedozreté ovocie, ktoré nezožerie ani pes, má v sotáckom nárečí priliehavé označenie *pšanka*, *pšienka*, *pšienka*, *pšenka* i *pšynka*.

Okrem týchto názvov sú známe aj dvojslovné pomenovania *želäna sadovina*, *želäna ovoc* (Dlhé n. Cir.) *ňedóždžana sadovina* (jablôň), *ňedóždžete ovoce* (Belá n. Cir.), *ňedóždžety ovoce* (Kamienka), *zakartavižana / nedozriata sadovina* (Modra n. Cir.) a i. Pozoruhodné je slovo *hoľavina*, ktoré sme našli v Kamienici n. Cir. Jeho základ korešponduje s názvami na ostatnom území Slovenska. V okolí Vranova n. Topľou majú pre nedozreté ovocie názov *hoľingi*. Napr. v Čemernom pri Vranove možno zaregistrovať toto slovo vo vetách *Poji take hoľingi a je s toho chori. Ji take hoľingi* ap. Ojedinelý výskyt slova *hoľavina* v sotáckom nárečí (Kamenica n. Cir.) len potvrdzuje, že toto slovo bolo v minulosti veľmi frekventované na celom území. Dnes jestvujú už len relikty, ktoré žijú v reči najstaršej generácie sotáckeho ľudu a ktoré volajú po zachrane prv, ako by sa mali celkom stratíť.

M. Franko

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Ročník 5, 1971, číslo 9.

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Babnič. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Západoslovenské tlačiarne, n. p., prevádzka 46, Partizánske. Povolené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-68.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971.

Cena Kčs 3.—.